

Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej (Yearbook of the Institute of East-Central Europe)

ISSN 1732-1395

Instrukcje dla autorów i Rocznik online:
<https://ies.lublin.pl/rocznik>

Białoruś w polityce Partnerstwa Wschodniego Unii Europejskiej w latach 2009-2019

Roman Romantsov^a

^a Instytut Europy Środkowej

Opublikowano online: grudzień 2019

Sposób cytowania: R. Romantsov, *Białoruś w polityce Partnerstwa Wschodniego Unii Europejskiej w latach 2009-2019*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 17 (2019), z. 2, s. 95-135, DOI: <https://doi.org/10.36874/RIESW.2019.2.4>.

„Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” („Yearbook of the Institute of East-Central Europe”) jest kwartalnikiem. Poszczególne teksty bądź całe zeszyty publikowane są w języku polskim lub angielskim. Na liście czasopism naukowych MNiSW z 31 lipca 2019 roku „Rocznik IEŚW” znajduje się z liczbą 70 punktów. Jest również uwzględniony w bazach ICI Journals Master List, Central and Eastern European Online Library, BazEKon oraz ERIH PLUS.

Roman Romantsov*

Białoruś w polityce Partnerstwa Wschodniego Unii Europejskiej w latach 2009-2019

Belarus in the Policy of the Eastern Partnership of the European Union 2009–2019

Abstract: The article is devoted to the analysis of relations between Belarus and the European Union within the framework of the Eastern Partnership programme. For Belarus, the Eastern Partnership is one of the important channels of communication with the European Union. In 2009–2013, Belarus' relations with the European Union were complicated and the country actually minimized its participation in the Eastern Partnership. However, from 2013 onwards, Belarus and the European Union have intensified their cooperation within the framework of various initiatives of the Eastern Partnership. In Belarus, the European Union has implemented several programmes on politics, economics, energy efficiency and mobility, which have served to further deepen relations with Belarus. Programmes implemented in the field of economy were aimed at developing enterprises in various sectors and supporting entrepreneurial initiatives of Belarusian residents. Programmes on energy efficiency contributed to the implementation of EU standards and the improvement of the environmental situation in Belarus. Initiatives in the field of mobility of Belarusians served the purpose of exchanging experiences and acquiring new skills by various target groups. The implemented Eastern Partnership programmes had a certain impact on the rapprochement of Belarus and served to introduce new rules in the EU member states. Further development of relations within the Eastern Partnership depends on the foreign policy of both Belarus and the European Union.

Keywords: European Union, Belarus, Eastern Partnership, international affairs

Wstęp

Polityka Unii Europejskiej w stosunku do Białorusi – analizowana w niniejszym artykule na przykładzie Partnerstwa Wschodniego – ma wpływ na procesy integracyjne tego państwa ze strukturami Unii.

* Dr Roman Romantsov – Instytut Europy Środkowej, ORCID: 0000-0003-3542-2273, e-mail: roman.romantsov@ies.lublin.pl.

Zdobyte dotąd doświadczenie Unia Europejska wykorzystuje do przeprowadzenia zmian na różnych płaszczyznach życia białoruskiego społeczeństwa. W celu przedstawienia tematu można sformułować następujące pytania badawcze: Jak rozwijały się stosunki między Białorusią a Unią Europejską od roku 1991 do 2019? W jaki sposób realizowane było Partnerstwo Wschodnie wobec Białorusi w latach 2009-2019? W artykule przyjęto założenie badawcze, zgodnie z którym Partnerstwo Wschodnie jest częścią polityki Unii Europejskiej wobec wybranych państw byłego Związku Radzieckiego.

Utworzenie w 1991 r. niepodległej Białorusi stworzyło szanse na budowę w Europie Środkowo-Wschodniej państwa kierującego się zasadami demokratycznymi. Jednak dojście w 1994 r. Alaksandra Łukaszenki do władzy rozpoczęło proces kształtowania autorytarnego modelu republiki prezydenckiej. W związku z tym w latach 90. polityka zagraniczna Unii Europejskiej wobec Białorusi nie była pozytywna¹. W okresie 1989-1997 stosunki Białorusi z państwami Unii regulowały następujące dokumenty dyplomatyczne: w 1989 r. podpisano *Umowę między Europejską Wspólnotą Gospodarczą i Europejską Wspólnotą Energii Atomowej a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich w sprawie wymiany handlowej i współpracy handlowej i gospodarczej*², w 1995 r. Białoruś podpisała i ratyfikowała *Umowę o partnerstwie i współpracy z Europejskimi Wspólnotami i ich Państwami Członkowskimi*³, a w 1996 r. parlament Białorusi ratyfikował *Tymczasową umowę o handlu*⁴. Polityka zagraniczna Białorusi w pierwszych latach

- 1 Z. Szybieka, *Historia Białorusi 1795-2000*, Lublin 2002, s. 454-455.
- 2 *Agreement between the European Economic Community and the European Atomic Energy Community and the Union of Soviet Socialist Republics on trade and commercial and economic cooperation*, „Official Journal of the European Communities”, 15.03.1990, L 68/3.
- 3 *Постановление Верховного Совета Республики Беларусь от 12 апреля 1995 г. № 3719-XII “О ратификации Соглашения о партнерстве и сотрудничестве между Европейскими Сообществами и их Государствами – Членами и Республикой Беларусь”*, „Ведомости Верховного Совета Республики Беларусь” 1996, № 1-2, s. 1-2 [*Postanovlenie Verkhovnogo Soveta Respubliki Belarus’ ot 12 aprelia 1995 g. no 3719-XII “O ratifikatsii Soglasheniia o partnerstve i sotrudnichestve mezhdu Evropeiskimi Soobshchestvami i ikh Gosudarstvami – Chlenami i Respublikoi Belarus’”*, „Vedomosti Verkhovnogo Soveta Respubliki Belarus’” 1996, no. 1-2, s. 1-2].
- 4 E. Достанко, *Взаимоотношения Республики Беларусь и Европейского Союза*, „Труды факультета международных отношений Белорусского государственного университета” 2015, вып. 6, s. 23 [E. Dostanko, *Vzaimootnosheniia Respubliki Belarus’ i Evropeiskogo Soiuz’a*, „Trudy fakul’teta mezhdunarodnykh otnoshenii Belorusskogo gosudarstvennogo universiteta” 2015, vyp. 6, s. 23].

niepodległości również zorientowana była na współpracę z Rosją. Podpisanie w lutym 1995 r. *Układu o przyjaźni, dobrosąsiedztwie i współpracy między Federacją Rosyjską i Republiką Białorusi*⁵, a w kwietniu 1997 r. *Układu o Związku Białorusi i Rosji*⁶ wzmocniło procesy integracyjne między oboma państwami. Białoruś zobowiązała się nie tylko do integracji gospodarczej z Rosją, ale także do koordynowania swojej polityki zagranicznej z Moskwą oraz wypracowania mechanizmu wprowadzenia wspólnej waluty⁷. Na jakość stosunków z Unią Europejską wpływ miały również procesy niedemokratyczne na Białorusi – wzmocnienie autorytaryzmu, prześladowanie opozycji, łamanie praw człowieka. W listopadzie 1996 r. z inicjatywy prezydenta Łukaszenki na Białorusi odbyło się referendum, w wyniku którego zmieniono Konstytucję. Prezydent otrzymał szeroki zakres kompetencji, dzięki czemu zyskał możliwość wywierania wpływu na procesy polityczne w państwie. Białoruś stała się autorytarną republiką prezydencką. W odpowiedzi na to ograniczenie demokracji Unia Europejska wprowadziła we wrześniu 1997 r. sankcje wobec Alaksandra Łukaszenki i jego otoczenia. Polegały one na ograniczeniu zarówno kontaktów na wyższym szczeblu, jak i współpracy przy poszczególnych projektach (np. osłabieniu uległa współpraca w ramach projektu TACIS⁸). Rada Europy zamroziła również ratyfikowanie *Umowy o partnerstwie i współpra-*

- 5 Договор о дружбе, добрососедстве и сотрудничестве между Российской Федерацией и Республикой Беларусь, *Парламентское Собрание Союза Беларуси и России*, http://www.belrus.ru/law/act/dokumentyi_opredelyayuchie_osnov/dogovor_o_druzhbe_dobrososedstve_i_sotrudnech.html [3.07.2019] [Dogovor o druzhbe, dobrososedstve i sotrudnichestve mezhdu Rossiiskoi Federatsiei i Respublikoi Belarus', *Parlamentskoe Sobranie Soiuza Belarusi i Rossii*, http://www.belrus.ru/law/act/dokumentyi_opredelyayuchie_osnov/dogovor_o_druzhbe_dobrososedstve_i_sotrudnech.html, 3.07.2019].
- 6 Договор о Союзе Беларуси и России, „Бюллетень международных договоров” 1997, № 9 [Dogovor o Soiuze Belarusi i Rossii, „Biulleten' mezhdunarodnykh dogovorov” 1997, no. 9].
- 7 E. Mironowicz, *Sojusz interesów. Stosunki białorusko-rosyjskie 1991-2014*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2015, vol. 50, nr 2, s. 124-125; idem, *Polityka zagraniczna Białorusi 1990-2010*, Białystok 2011, s. 66, 70; Ł. Wojcieszak, *Kłopotliwy sąsiad? Jednocząca się Europa wobec Białorusi*, Bielsko-Biała 2012, s. 51.
- 8 В. Шадурский, *Отношения Республики Беларусь и Европейского Союза: внутренний и внешний контекст*, „Белорусский журнал международного права и международных отношений” 2003, no. 1, s. 45 [V. Shadurskii, *Otnosheniia Respubliki Belarus' i Evropeiskogo Soiuz: vnutrennii i vneshnii kontekst*, „Belorusskii zhurnal mezhdunarodnogo prava i mezhdunarodnykh otnoshenii” 2003, no. 1, s. 45]; Н. Белялова, „Санкции Евросоюза в отношении Белоруссии. Досье”, *TASS*, 15.02.2016, <https://tass.ru/info/2669668> [8.04.2019] [N. Belialova, „Sanktsii Evrosoiuz v otnoshenii Belorussii. Dose'e”, *TASS*, 15.02.2016, <https://tass.ru/info/2669668>, 8.04.2019].

cy z Białorusią oraz Tymczasowej umowy o handlu. Usunięcie przez Łukaszenkę w lipcu 1998 r. ambasadorów Unii Europejskiej i Stanów Zjednoczonych z rezydencji Drozdy pod Mińskiem miało negatywne konsekwencje dla białoruskiej polityki zagranicznej. W odpowiedzi na ten krok większość państw Unii zakazała wjazdu na swój teren Aleksandrowi Łukaszence oraz 130 przedstawicielom białoruskich władz wyższego szczebla⁹. Balansując między Unią Europejską a Federacją Rosyjską, Łukaszenka wypracował strategię tzw. wielowiektorowej polityki zagranicznej¹⁰. Deklarując współpracę z różnymi państwami, głównie z b. ZSRR, nadal orientował się na współpracę z Rosją. Odzwierciedleniem pogłębionej integracji z Federacją Rosyjską było podpisanie w grudniu 1999 r. *Umowy o powołaniu Państwa Związkowego Rosji i Białorusi*¹¹, która zakładała głównie współpracę obu państw w sektorze gospodarczym. Jednocześnie w czerwcu 1999 r. Unia Europejska zniosła zakaz wjazdu dla Łukaszenki i osób z jego najbliższego otoczenia. Ze swojej strony Łukaszenka podkreślał w tym czasie chęć podtrzymywania dobrych stosunków z państwami Unii Europejskiej¹². Wzmocnienie na Białorusi autorytaryzmu oraz pogorszenie sytuacji w zakresie praw człowieka spowodowały pogłębienie kryzysu w stosunkach z państwami Unii Europejskiej. W 2001 r. w wyborach prezydenckich zwycięstwo ponownie odniósł Aleksandr Łukaszenka. Działalność misji OBWE na Białorusi, polegająca na monitorowaniu przestrzegania praw człowieka, przeszkadzała Łukaszence w dalszym kształtowaniu systemu autorytarnego. W związku z tym w listopadzie 2002 r. władze Białorusi odmówiły akredytacji misji monitoringowej OBWE. W odpowiedzi Parlament Europejski wprowadził kolejne sankcje wobec władz białoruskich – zakaz wjazdu dla Łukaszenki

9 E. Mironowicz, *Polityka zagraniczna Białorusi*, s. 113.

10 Ibidem, s. 147.

11 Więcej na ten temat zob.: M. Czerwiński, *Państwo Związkowe Białorusi i Rosji – założenia i realizacja*, [w:] *Stosunki polsko-białoruskie. Państwo i społeczeństwo*, red. S. Jaczyński, R. Pękasa, t. 1, Siedlce 2009; *Беларусь в интеграционных проектах*, ред. В. А. Бобков, Минск 2011 [Belarus' v integratsionnykh projektakh, red. V. A. Bobkov, Minsk 2011]. Tekst umowy: Договор о создании Союзного государства, *Информационно-аналитический портал Союзного государства*, <http://www.soyuz.by/about/docs/dogovor5/> [3.07.2019] [Dogovor o sozdanii Soiuznogo gosudarstva, *Informatsionno-analiticheskii portal Soiuznogo gosudarstva*, <http://www.soyuz.by/about/docs/dogovor5/>, 3.07.2019].

12 E. Mironowicz, *Polityka zagraniczna Białorusi*, s. 112-114; G. Gromadski, W. Konończuk, L. Vesely, *Białoruś po wyborach. Jaka będzie przyszłość reżimu Łukaszenki?*, Warszawa 2006, s. 25.

i siedmiu ministrów¹³. Przeprowadzone w 2004 r. niedemokratyczne referendum konstytucyjne, które zniosło limit kadencji prezydenta, oraz sfałszowane wybory parlamentarne, a także łamanie praw człowieka i prześladowanie opozycji spowodowały wprowadzenie kolejnych sankcji ze strony państw Unii Europejskiej. Zakaz wjazdu na teren Unii otrzymali: Uładzimir Nawumau – minister spraw wewnętrznych, Wiktar Szejman – przewodniczący administracji prezydenta, Jury Siwakou – minister spraw wewnętrznych, oraz Dzmitryj Paulichenko – dowódca oddziałów specjalnych milicji białoruskiej. W tym samym roku zakaz wjazdu otrzymali również: Lidzija Jarmoszyna – przewodnicząca Centralnej Komisji ds. Wyborów i Prowadzenia Republikańskich Referendów, i Jurij Podobied – oficer milicji. W 2006 r. w wyborach prezydenckich zwycięstwo ponownie odniósł Alaksandr Łukaszenka. Wybory te misja OBWE uznała za sfałszowane. Protesty opozycji zostały stłumione. W związku z tym Parlament Europejski wprowadził kolejne sankcje wobec władz Białorusi – zakaz wjazdu otrzymali prezydent Łukaszenka oraz 30 osób z jego otoczenia, zamrożono również ich aktywa biznesowe na obszarze Unii¹⁴. Mimo że stosunki Unii Europejskiej z Białorusią w omawianym okresie były dość napięte, nie doszło do całkowitego zerwania współpracy. UE wspierała Białoruś m.in. w zakresie rozwoju demokratyzacji oraz zwiększeniu bezpieczeństwa nuklearnego. Wsparcie odbywało się w ramach projektu TACIS. W latach 1991-2005 w ramach około 200 projektów TACIS dla Białorusi Unia Europejska wydała 222,1 mln euro. Oprócz tego wspierała mobilność studentów w ramach programu Erasmus Mundus oraz TEMPUS¹⁵.

13 Ł. Wojcieszak, op.cit., s. 79-80.

14 *Council common position 2006/276/CFSP of April 2006 concerning restrictive measures against certain officials of Belarus and repealing Common Position 2004/661/CFSP*, „Official Journal of the European Union”, 11.04.2006, L 101/5. Lista osób objętych sankcjami – Annex I, Annex II, Annex III; Н. Беялова, op.cit. [N. Belialova, op.cit.]; А. Шрайбман, „Евросоюз снял санкции с Беларуси”, *Новости TUT.BY*, 15.02.2016, <https://news.tut.by/politics/484831.html> [10.04.2019] [A. Shraibman, „Evrosoiuz snial sanktsii s Belarusi”, *Novosti TUT.BY*, 15.02.2016, <https://news.tut.by/politics/484831.html>, 10.04.2019].

15 Ł. Wojcieszak, op.cit., s. 58-59.

1. Stosunki Unii Europejskiej i Białorusi w ramach Partnerstwa Wschodniego w latach 2009-2013

Na początku lat 2000. Komisja Europejska ogłosiła zasady nowej polityki zagranicznej pod nazwą Europejska Polityka Sąsiedztwa¹⁶. W ramach tej polityki realizowano kilka inicjatyw. Polityka dotycząca współpracy Unii Europejskiej z państwami Europy Wschodniej i regionu Kaukazu Południowego w 2009 r. otrzymała nazwę Partnerstwo Wschodnie. Inicjatywa stworzenia nowej polityki współpracy między UE oraz trzema państwami Europy Wschodniej (Białoruś, Ukraina, Mołdowa) i trzema państwami Kaukazu Południowego (Armenia, Gruzja, Azerbejdżan) wyszła od Polski i Szwecji. Oficjalnie główne kierunki oraz strategię tej polityki ogłoszono na szczycie państw UE w Pradze w 2009 r. Celem Partnerstwa Wschodniego była integracja tych sześciu państw z Unią Europejską na różnych płaszczyznach¹⁷. W jego ramach przewidziano również liberalizację wizową oraz wsparcie w sektorach energetycznym i transportowym. W zamian za to uczestnicy Partnerstwa Wschodniego zobowiązani byli działać według zasad demokracji, państwa prawa i gospodarki rynkowej, a także przestrzegać wolności i praw człowieka¹⁸.

16 Więcej na temat europejskiej polityki sąsiedztwa zob.: K. E. Smith, *The outsiders: the European neighborhood policy*, „International Affairs (Royal Institute of International Affairs)” 2005, vol. 81, no. 4, s. 759; J. Kelley, *New Wine in Old Wineskins: Promoting Political Reforms through the New European Neighbourhood Policy*, „Journal of Common Market Studies” 2006, vol. 44, no. 1, s. 29-55; S. Lavenex, *A governance perspective on the European neighbourhood policy: integration beyond conditionally?*, „Journal of European Public Policy” 2008, vol. 15, no. 6, s. 938-955; E. Korosteleva, *The European Union and Its Eastern Neighbours: Towards a More Ambitious Partnership?*, London 2012; S. Lightfoot, B. Szent-Iványi, K. Wolczuk, *Mesmerized by Enlargement: The EU's Eastern Neighbourhood Policy and New Member State Transition Experience*, „East European Politics, Societies and Cultures” 2016, vol. 30, issue 3, s. 664-684; B. Piskorska, *Soft power w polityce UE wobec państw Partnerstwa Wschodniego*, Lublin 2017.

17 *Partnerstwo wschodnie raport otwarcia*, red. B. Wojna, M. Gniazdowski, Warszawa 2009, s. 5.

18 European External Action Service, *The Eastern Partnership. The European Union and Eastern Europe*, http://eeas.europa.eu/archives/docs/eastern/docs/eap_vilnius_ppt_201113_en.pdf, s. 6 [10.04.2019]; Council of the European Union, *Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit Prague*, 7.05.2009, no. 8435/09, https://www.consilium.europa.eu/media/31797/2009_eap_declaration.pdf [12.06.2019]. Na temat Partnerstwa Wschodniego zob.: T. Stępniewski, *Partnerstwo wschodnie Unii Europejskiej: między realizmem a rozczarowaniem*, „Rocznik Instytutu Europy Wschodniej” 2012, R. 10, z. 2, s. 11-22; O. Barburska, D. Milczarek, *Polityka wschodnia Unii Europejskiej: porażka czy sukces?*, Warszawa 2014; T. Stępniewski, *Partnerstwo wschodnie Unii Europejskiej: w poszukiwaniu nowego modelu integracji*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2015, nr 4 (51), s. 242-256; A. Visvizi, T. Stępniewski, *Shifting emphasis of the ENP is the EaP less “sexy”?*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2016, R. 14, z. 6, s. 199-208; T. Stępniewski, *The European Union and Eastern Partnership: crises and strategic assesment*, „Rocznik Instytutu

Na początku lat 2000. stosunki Białorusi z Rosją znacznie się pogorszyły. W 2006 r. miała miejsce tzw. białorusko-rosyjska wojna gazowa – konflikt dotyczący cen gazu, a w 2009 r. tzw. białorusko-rosyjska wojna mleczna – po wprowadzeniu przez Rosję zakazu importu produktów białoruskiego przemysłu mlecznego. Takie napięcia i konflikty w białorusko-rosyjskich relacjach wynikały z agresywnych ambicji Rosji dotyczących kontroli nad tranzytem gazu przez Białoruś i pozyskiwania aktywów w białoruskiej gospodarce¹⁹. Własne stanowisko Łukaszenka zajął wobec konfliktu na północnym Kaukazie w 2008 r. Oficjalnie Białoruś nie uznała Osetii Południowej i Abchazji za niepodległe państwa, demonstrując w ten sposób swoją postawę w kwestii agresji Rosji wobec Gruzji²⁰. Uznanie ich za suwerenne państwa mogło ponadto spowodować pogorszenie relacji Białorusi z Unią Europejską. Symbolem normalizacji stosunków z Białorusią było otwarcie w marcu 2008 r. przedstawicielstwa UE w Mińsku. W celu zachęcenia Białorusi do współpracy Parlament Europejski w kwietniu 2009 r. podjął decyzję o zniesieniu sankcji wobec białoruskich władz od marca 2010 r. oraz przyjął strategię współpracy z Mińskiem, uwzględniając dalszy rozwój demokracji i poszanowanie praw człowieka²¹.

7 maja 2009 r. przedstawiciele Unii Europejskiej oraz Ukrainy, Białorusi, Gruzji, Mołdowy, Armenii i Azerbejdżanu podpisali w Pradze *Deklarację o Partnerstwie Wschodnim*. Ze strony Białorusi – w imieniu prezydenta Łukaszenki – deklarację podpisał pierwszy wicepremier Uładzimir Siamaszka. Jedną z przyczyn zaangażowania się Białorusi we współpracę z Unią Europejską był dostęp do rynków państw Europy Środkowej i Zachodniej. Ponadto podjęcie przez Łukaszenkę

Europy Środkowo-Wschodniej” 2016, R. 14, z. 5, s. 337-344; *Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej*, red. M. Grela, Z. Rapacki, Warszawa 2016; T. Stępniewski, *Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej w dobie wstrząsów i przemian Europy Wschodniej*, „Studia Europejskie” 2017, nr 3 (83), s. 183-193.

19 E. Mironowicz, *Polityka zagraniczna Białorusi*, s. 160-161.

20 РИА Новости, „Лукашенко пояснил, почему не признал Абхазию и Южную Осетию”, 13.08.2010, <https://ria.ru/20100813/264942472.html> [4.07.2018] [RIA Novosti, „Lukashenko poiasnil, pochemu ne priznal Abhaziiu i Iuzhnnuiu Osetiiu”, 13.08.2010, <https://ria.ru/20100813/264942472.html>, 4.07.2018].

21 E. Mironowicz, *Polityka zagraniczna Białorusi*, s. 171; *Council Common Position 2009/314/CFSP of 6 April 2009 amending Common Position 2006/276/CFSP concerning restrictive measures against certain officials of Belarus, and repealing Common Position 2008/844/CFSP*, „Official Journal of the European Union”, 7.04.2009, L 93/21, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32009E0314&from=PL> [4.07.2019].

współpracy z Brukselą miało na celu zademonstrowanie Moskwie możliwości znalezienia alternatywnych sojuszników i nowych rynków zbytu²². Oprócz *Deklaracji o Partnerstwie Wschodnim* podpisana została *Deklaracja o współpracy między Białorusią a Unią Europejską w dziedzinie energetyki*²³. W czerwcu tego samego roku w Mińsku odbyło się spotkanie europejskiej komisarz ds. stosunków zewnętrznych i Europejskiej Polityki Sąsiedztwa Benity Ferrero-Waldner z Alaksandrem Łukaszenką²⁴, podczas którego omówiono rozwój stosunków w formacie Partnerstwa Wschodniego²⁵.

W grudniu 2010 r. odbyły się wybory prezydenckie na Białorusi, w których ponownie zwyciężył Alaksandr Łukaszenka. W trakcie kampanii wyborczej doszło do prześladowania opozycji. Już w dniu wyborów, 19 grudnia 2010 r., aresztowano 700 osób protestujących przeciwko Łukaszence, a w ciągu pierwszej doby po wyborach zatrzymano liderów opozycji²⁶. Misja OBWE nie uznała wyborów prezydenckich za demokratyczne²⁷. Reakcją na zaistniałą sytuację była decyzja Unii Europejskiej dotycząca zakazu wjazdu dla prezydenta Łukaszenki i osób z jego otoczenia, która zamroziła również działalność niektórych białoruskich przedsiębiorstw na terenie UE²⁸. W stycz-

22 E. Mironowicz, *Polityka zagraniczna Białorusi*, s. 175.

23 O. Неменский, *Участие Белоруссии в программе Восточного партнерства ЕС в контексте восточной политики Польши*, „Славянский альманах” 2017, вып. 3-4, s. 158 [O. Nemenskii, *Uchastie Belorussii v programme Vostochnogo partnerstva ES v kontekste vostochnoi politiki Pol'shi*, „Slavianskii al'manakh” 2017, вып. 3-4, s. 158].

24 B. Ferrero-Waldner, „The European Union and Belarus: moving closer together?”. Speech/09/305, *European Commission. Press Release Database*, http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-09-305_en.htm [04.07.2019]; nagranie spotkania Ferrero-Waldner z Łukaszenką zob.: EURACTIV, „Łukaszenko Addresses European Commissioner”, <https://www.youtube.com/watch?v=MSnWqMMOw7A> [04.07.2019].

25 E. Mironowicz, *Polityka zagraniczna Białorusi*, s. 174.

26 В. Будкевич, „Задержаны сотни человек, в том числе семь кандидатов в президенты”, *Новости TUT.BY*, 20.12.2010, <https://news.tut.by/elections/208878.html> [4.07.2019] [V. Budkevich, „Zadержаны сотни человек, в том числе сем' kandidatov v prezidenty”, *Novosti TUT.BY*, 20.12.2010, <https://news.tut.by/elections/208878.html>, 4.07.2019].

27 Международная Федерация за права человека, *Беларусь: Ограничение политических и гражданских прав граждан после президентских выборов 2010 г.*, июнь 2011, с. 4 [Mezhduнародnaia Federatsiia za prava cheloveka, *Belarus': Ogranichenie politicheskikh i grazhdanskikh prav grazhdan posle prezidentskikh vyborov 2010 g.*, i iun' 2011, s. 4].

28 Council Implementing Regulation (EU) No 84/2011 of 31 January 2011 amending Regulation (EC) No 765/2006 concerning restrictive measures against President Lukashenko and certain officials of Belarus, „Journal of the European Union”, 2.02.2011, L 82/17, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1562252039021&uri=CELEX:32011R0084> [4.07.2019].

niu 2011 r. władze Białorusi nie wyraziły zgody na przedłużenie misji OBWE. Lista sankcji została rozszerzona. W marcu 2012 r. 249 osób objęto zakazem wjazdu, a sankcje dotyczyły już 32 przedsiębiorstw, z kolei w 2015 r. sankcjami objęto 199 osób oraz 14 przedsiębiorstw²⁹.

Odzwierciedleniem napiętych stosunków między Mińskiem a Brukselą była nieobecność przedstawicieli wyższych władz Białorusi na kolejnym szczycie Partnerstwa Wschodniego, który odbył się we wrześniu 2011 r. w Warszawie. Białoruś reprezentował wówczas ambasador Białorusi w Polsce Wiktor Gajszenok. W swoich wystąpieniach politycy Unii Europejskiej zajęli krytyczne stanowisko wobec władz na Białorusi, oskarżając Łukaszenkę i jego otoczenie o represje w stosunku do opozycji, brak postępów w rozwoju demokracji, łamanie praw człowieka oraz zagrożenie wolności słowa. Przeciwno krytyce pod adresem Białorusi wystąpili z kolei przedstawiciele Gruzji oraz Ukrainy³⁰.

Zmiany w Europejskiej Polityce Sąsiedztwa i jednocześnie w programie Partnerstwa Wschodniego nastąpiły po 2011 r. Zgodnie z nowym podejściem wobec państw objętych programem Partnerstwa Wschodniego Unia Europejska zaproponowała strategię przyznawania większego wsparcia dla różnego rodzaju projektów w zamian za przeprowadzenie większych zmian³¹. W latach 2011-2013 programy

29 A. Шрайбман, op.cit. [A. Shraibman, op.cit.]

30 Council of the European Union, *Joint Declaration of the Warsaw Eastern Partnership Summit*, Warsaw, 29-30.09.2011, no. 14983/11, https://www.consilium.europa.eu/media/31798/2011_eap_warsaw_summit_declaration_en.pdf, s. 1-8 [10.04.2019]; Council of the European Union, *Declaration on the Situation in Belarus Adopted on the Occasion of the Eastern Partnership Summit in Warsaw*, Warsaw, 30.09.2011, doc. ref. 14983/11, s. 9; NAVINY.BY. Белорусские новости, „Саммит «Восточного партнерства» в Варшаве. Онлайн репортаж”, 30.09.2011, https://naviny.by/rubrics/politic/2011/09/30/ic_articles_112_175272 [10.04.2019] [NAVINY.BY. Belorusskie novosti, „Саммит «Vostochnogo partnerstva» v Varshave. Onlain reportazh”, 30.09.2011, https://naviny.by/rubrics/politic/2011/09/30/ic_articles_112_175272, 10.04.2019]; Т. Мельничук, „Минск не идет на уступки в «партнерстве» с ЕС”, *BBC. News – Русская служба*, 29.09.2011, https://www.bbc.com/russian/international/2011/09/110929_eastern_partnership_summit [10.04.2019] [Т. Mel' nichuk, „Minsk ne idet na ustupki v «partnerstve» s ES”, *BBC. News – Russkaia sluzhba*, 29.09.2011, https://www.bbc.com/russian/international/2011/09/110929_eastern_partnership_summit, 10.04.2019]; М. Бушуев, „Белорусские власти отвернулись от «Восточного партнерства»”, *DW, Темы дня*, 30.09.2011, <https://p.dw.com/p/12jvh> [10.04.2019] [M. Bushuev, „Belorusskie vlasti otvernulis' ot «Vostochnogo partnerstva»”, *DW, Temy dnia*, 30.09.2011, <https://p.dw.com/p/12jvh>, 10.04.2019].

31 European Commission, *A New Response to a Changing Neighbourhood. A review of European Neighbourhood Policy (COM)* 2011, 303, 25.05.2011, Joint Communication by the High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy and the European Commission, Brussels; por. X. Kurowska, P. Pawlak, *The EU's Eastern Partnership – more for more, or more of the same?*, „Yearbook of Polish European Studies” 2011, no. 14, s. 109-122.

Partnerstwa Wschodniego realizowane były na Białorusi przez tzw. Instrument Europejskiej Polityki Sąsiedztwa. We wskazanym okresie Unia Europejska planowała przydzielenie Białorusi kwoty w wysokości 41,5 mln euro. Była to najniższa spośród kwot przyznanych sześciu państwom objętym programem Partnerstwa Wschodniego – przykładowo dla Mołdawii suma na ten sam okres wynosiła 308 mln euro³². Tak niskie dofinansowanie wiązało się z tym, że władze Białorusi nie zdecydowały się na wprowadzenie zasad demokracji, wolności słowa ani pluralizmu politycznego. Białoruś nadal pozostawała państwem autorytarnym, w którym władze ignorują prawa człowieka. Z drugiej strony, Łukaszenka nie był również zainteresowany aktywną współpracą w ramach Partnerstwa Wschodniego, argumentując to tym, że wspomniane programy przyjęto w trybie jednostronnym, bez uzgodnienia z Mińskiem. Białoruś zawiesiła współpracę w projektach, które Unia Europejska zamierzała realizować w tym okresie bez uzgodnienia z władzami białoruskimi³³.

W 2012 r. w Brukseli odbyło się spotkanie ministrów spraw zagranicznych państw Unii Europejskiej oraz przedstawicieli państw objętych Partnerstwem Wschodnim. Białoruś reprezentował minister spraw zagranicznych Siarhiej Martynau. Podczas spotkania przedstawiciele Unii Europejskiej podkreślili pogorszenie sytuacji w zakresie praw człowieka na Białorusi³⁴. Minister Martynau udzielił w tej kwestii dość osobliwych wyjaśnień. W swoim wystąpieniu zwrócił uwagę na problemy z prawami człowieka w samej Unii Europejskiej oraz podkreślił dyskryminację Białorusi w ramach Partnerstwa Wschodniego³⁵.

32 European External Action Service, *The Eastern Partnership. The European Union and Eastern Europe*, s. 16.

33 RU.DELFI, „Мартынов в Брюсселе указал на проблемы с правами человека в ЕС”, 24.07.2012, <https://ru.delfi.lt/abroad/belorussia/martynov-v-bryussele-ukazal-na-problemy-s-pravami-cheloveka-v-es.d?id=59171299> [10.04.2019] [RU.DELFI, „Martynov v Bryussele ukazal na problemy s pravami cheloveka v ES”, 24.07.2012, <https://ru.delfi.lt/abroad/belorussia/martynov-v-bryussele-ukazal-na-problemy-s-pravami-cheloveka-v-es.d?id=59171299>, 10.04.2019].

34 O. Неменский, op.cit., s. 161 [O. Nemenskii, op.cit., s. 161].

35 Министерство иностранных дел Республики Беларусь, „Об участии Сергея Мартынова во встрече министров иностранных дел стран-партнеров Восточного партнерства”, 24.07.2012, http://mfa.gov.by/press/news_mfa/a9056baa27f319bo.html [10.04.2019] [Министерство иностранных дел Республики Беларусь, „Об участии Сергея Мартынова во встрече министров иностранных дел стран-партнеров Восточного партнерства”, 24.07.2012, http://mfa.gov.by/press/news_mfa/a9056baa27f319bo.html, 10.04.2019].

Na kolejnym szczycie Partnerstwa Wschodniego, który odbył się w listopadzie 2013 r. w Wilnie, Białoruś reprezentował nowy minister spraw zagranicznych Uładzimir Makiej³⁶. Podczas szczytu Makiej wystąpił z inicjatywą liberalizacji reżimu wizowego z państwami Unii Europejskiej. Skrytykował również program Partnerstwa Wschodniego dla Białorusi: „Partnerstwo Wschodnie pozostaje skańczonym ptakiem: jest to zestaw instrumentów w celu przyłączenia do UE bez gwarancji perspektywy oraz współpracy bez niezbędnych instrumentów”³⁷.

2. Unia Europejska i Białoruś w ramach Partnerstwa Wschodniego w latach 2014-2019

Od 2014 r. w polityce zagranicznej Białorusi widoczne stało się zainteresowanie współpracą z Unią Europejską w ramach Partnerstwa Wschodniego. W kwietniu 2014 r. Alaksandr Łukaszenka wystąpił z rocznym orędziem do białoruskiego narodu i parlamentu. W swoim przemówieniu podkreślił wagę współpracy z państwami Unii Europejskiej: „My będziemy budować normalne stosunki z Unią Europejską, Stanami Zjednoczonymi”³⁸. Symbolem przychylności we współpracy z Brukselą było delegowanie w kwietniu tego roku pierwszego wicepremiera Uładzimira Siamaszkii na spotkanie przedstawicieli państw Partnerstwa Wschodniego³⁹. W czerwcu 2014 r. minister spraw zagra-

36 Council of the European Union, *Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit*, Vilnius, 28-29.11.2013, no. 17130/13, https://www.consilium.europa.eu/media/31799/2013_eap-11-28-joint-declaration.pdf [10.04.2019].

37 Н. Макушина, „Комментарий: Две Беларуси на одном саммите”, *DW, Темы дня*, 30.11.2013, <https://p.dw.com/p/1AR6J> [3.04.2019] [N. Makushina, „Kommentarii: Dve Belarusi na odnom sammite”, *DW, Temy dnia*, 30.11.2013, <https://p.dw.com/p/1AR6J>, 3.04.2019].

38 Президент Республики Беларусь, „Послание Президента белорусскому народу и Национальному собранию”, *События*, 22.04.2014, http://president.gov.by/ru/news_ru/view/aleksandr-lukashenko-obraschaetsja-s-ezhegodnym-poslaniem-k-belorusskomu-narodu-i-natsionalnomu-sobraniju-8549/ [10.04.2019] [Prezident Respubliki Belarus’, „Poslanie Prezidenta beloruskomu narodu i Natsional’nomu sobraniiu”, *Sobytiia*, 22.04.2014, http://president.gov.by/ru/news_ru/view/aleksandr-lukashenko-obraschaetsja-s-ezhegodnym-poslaniem-k-belorusskomu-narodu-i-natsionalnomu-sobraniju-8549/, 10.04.2019].

39 Новости TUT.BY, „Станет ли Мясникович вестником оттепели между Минском и Брюсселем?”, 17.02.2014, https://news.tut.by/politics/387015.html?utm_source=news.tut.by&utm_medium=news-bottom-block&utm_campaign=relevant_news [11.04.2019] [Novosti TUT.BY, *Stanet li Miasnikovich vestnikom ottepeli mezhdou Minskom i Briusselem?*, 17.02.2014, https://news.tut.by/politics/387015.html?utm_source=news.tut.by&utm_medium=news-bottom-block&utm_campaign=relevant_news, 11.04.2019].

nicznych Uładzimir Makiej w wywiadzie dla agencji prasowej Bela-Pan potwierdził zainteresowanie współdziałaniem z Unią Europejską w ramach Partnerstwa Wschodniego i oświadczył, że otrzymał propozycje współpracy w sektorach energetycznym i transportu, a także dotyczące zreformowania inicjatywy Partnerstwa Wschodniego⁴⁰.

W styczniu 2015 r. Parlament Europejski opracował listę działań w celu poprawy stosunków między Białorusią a Unią Europejską. Lista ta zawierała 29 punktów, które miały być realizowane pod warunkiem, że Białoruś udowodni chęć zmian i rozpocznie ich wprowadzanie w związku z planowaniem dalszej integracji z Unią Europejską⁴¹. Punkty te dotyczyły następujących działań: możliwości współpracy Białorusi ze Światową Organizacją Handlu i z Międzynarodowym Funduszem Walutowym, liberalizacji reżimu wizowego oraz zapewnienia towarom z Białorusi dostępu do rynków UE⁴².

Zmiany w stosunkach międzynarodowych – wojna w Syrii, konflikt na wschodzie Ukrainy, kryzys bezpieczeństwa w regionie Morza Śródziemnego – spowodowały zmiany w Europejskiej Polityce Sąsiedztwa. W listopadzie 2015 r. ogłoszono nowe założenia koncepcji Europejskiej Polityki Sąsiedztwa. Wśród jej głównych celów znalazły się: stabilizacja, zróżnicowanie i współodpowiedzialność. Komisja Europejska opowiedziała się za wzmocnieniem współpracy z państwami sąsiadującymi z Unią. Oprócz tego Europejska Polityka Sąsiedztwa powinna służyć zapewnieniu stabilizacji. Jak zaznaczył komisarz UE ds. Europejskiej Polityki Sąsiedztwa i negocjacji akcesyjnych Johannes Hahn: „Najważniejszym zadaniem w tej chwili jest zapewnienie stabilizacji w naszym sąsiedztwie. Konflikty, terroryzm i radykalizacja postaw stanowią zagrożenie dla nas wszystkich. Brak bezpieczeństwa jest jednak skutkiem ubóstwa, korupcji i złego sprawowania rządów.

40 O. Неменский, op.cit., s. 163 [O. Nemenskij, op.cit., s. 163]; wywiad U. Makieja zob. T. Коробенкова, „Владимир Макей: мы должны интегрироваться, потому что в одиночку нам не выжить”, *Новосту TUT.BY*, 11.06.2014, <https://news.tut.by/politics/402730.html> [10.04.2019] [T. Korobenkova, „Vladimir Makei: my dolzhny integrirovat'sia, potomu chto v odinohcku nam ne vyzhit'”, *Novosti TUT.BY*, 11.06.2014, <https://news.tut.by/politics/402730.html>, 10.04.2019].

41 Д. Мельянцов, *Беларусь – Европейский Союз: количество не переходит в качество*, [w:] *Белорусский ежегодник 2017*, Вильнюс 2017, s. 77 [D. Mel'iantsov, *Belorus' – Evropeiskii Soiuz: kolichestvo ne perekhodit v kachestvo*, [w:] *Belorusskii ezhegodnik 2017*, Vilnius 2017, s. 77].

42 Idem, *Беларусь – Евросоюз: второе издание «разрядки»*, [w:] *Белорусский ежегодник 2016*, Вильнюс 2016, s. 80-81 [Idem, *Belarus' – Evrosoiuz: vtoroe izdanie «razriadki»*, [w:] *Belorusskii ezhegodnik 2016*, Vilnius 2016, s. 80-81].

Dlatego tam, gdzie istnieje taka potrzeba, skoncentrujemy się w kontaktach z partnerami na łączących nas wspólnych interesach. Kluczowy w tym zakresie będzie rozwój gospodarczy, ze zwróceniem szczególnej uwagi na zatrudnienie i umiejętności młodzieży⁴³. Od 2015 r. w Europejskiej Polityce Sąsiedztwa Unia skupia się na współpracy gospodarczej, bezpieczeństwie cywilnym i energetycznym oraz na programach o charakterze ekologicznym. Zgodnie z nowymi zmianami wspiera również politykę legalnej migracji do Europy⁴⁴.

W lutym 2015 r. Łukaszenka, podczas spotkania „czwórki normandzkiej” w sprawie konfliktu na wschodzie Ukrainy, oświadczył, że ma zamiar zmienić stosunki z Unią Europejską. W kwietniu tego roku Białoruś odwiedził komisarz UE Johannes Hahn. Łukaszenka w trakcie spotkania z Hahnem potwierdził zamiar kontynuowania współpracy gospodarczej oraz w kwestiach bezpieczeństwa⁴⁵.

W maju 2015 r. na szczycie Partnerstwa Wschodniego w Rydze Białoruś reprezentował minister spraw zagranicznych Uładzimir Makiej. Unia Europejska oczekiwała od Białorusi zmian w zakresie przestrzegania praw człowieka i wyraziła poparcie dla projektów związanych z rozwojem społeczeństwa obywatelskiego, demokracji oraz praw człowieka. We wspólnej deklaracji zaznaczono pozytywne zmiany w programie mobilności między państwami UE a Białorusią. Również pozytywnie zareagowano na włączenie Białorusi do Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego⁴⁶. Ze swojej strony Białoruś poparła deklarację, przy czym nie uznała punktu dotyczącego agresji Rosji na Ukrainę oraz aneksji Krymu⁴⁷. Minister Makiej oświadczył,

43 Cyt. za: Komisja Europejska – Komunikat prasowy, *Przegląd europejskiej polityki sąsiedztwa (EPS): zacieśnione partnerstwo na rzecz silniejszego sąsiedztwa*, Bruksela, 18.11.2015, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-6121_pl.htm [15.04.2019].

44 Ośrodek Informacji i Dokumentacji Europejskiej, *Rewizja europejskiej polityki sąsiedztwa wg stanu na 9.03.2016*, Materiały OIDE, http://oide.sejm.gov.pl/oide/images/files/pigulki/EPS_rewizja%202016.pdf [15.04.2019].

45 Д. Мельянцева, *Беларусь – Евросоюз: второе издание «разрядки»*, s. 83 [D. Mel'iantsov, *Belarus' – Evrosoiuz: vtoroe izdanie «razriadki»*, s. 83].

46 Council of the European Union, *Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit*, Riga, 21-22.05.2015, <https://www.consilium.europa.eu/media/21526/riga-declaration-220515-final.pdf> [11.04.2019].

47 NAVINY.BY. Белорусские новости, „Беларусь поддержала итоговую декларацию Рижского саммита с оговорками”, 22.05.2015, https://naviny.by/rubrics/eu/2015/05/22/ic_news_627_458373 [16.04.2019] [NAVINY.BY. Belorusskie novosti, „Belarus' podderzhala itogov-

że „Partnerstwo Wschodnie nie powinno stwarzać nowych linii podziału w Europie”⁴⁸.

W sierpniu 2015 r. Łukaszenka kolejny raz potwierdził chęć współpracy z Unią Europejską. W tym samym miesiącu na Białorusi ułaskawiono sześciu więźniów politycznych: Mikołaja Statkiewicza – jednego z liderów opozycji, Juryja Rubcoua – działacza społecznego, Ihara Aliniewiczza, Mikołaja Dzedoka, Arcioma Prakapienkę, Jauhiena Waśkowicza – działaczy białoruskiego ruchu anarchistycznego. Zwrócenie wolności więźniom politycznym było sygnałem dla Unii Europejskiej i USA, że reżimowi na Białorusi zależy na dalszej współpracy. Wpływ na to miały sankcje wobec Federacji Rosyjskiej oraz obniżenie cen na ropę naftową, co spowodowało straty w gospodarce Białorusi⁴⁹. Dla Łukaszenki ułaskawienie więźniów politycznych wiązało się z możliwością uzyskania kredytu od amerykańskich i europejskich instytucji finansowych, a ponadto stanowiło element przedwyborczej kampanii prezydenckiej⁵⁰.

Kolejne wybory prezydenckie na Białorusi odbyły się w październiku 2015 r. W ich wyniku Alaksandr Łukaszenka po raz piąty został wybrany na prezydenta⁵¹. Unia Europejska zainicjowała zamrożenie

vuiu deklaratsiui Rizhskogo sammita s ogovorkami”, 22.05.2015, https://naviny.by/rubrics/eu/2015/05/22/ic_news_627_458373, 6.04.2019].

- 48 T. Kоровенкова, A. Солонovich, „Рижский саммит восточного партнерства. Онлайн-дневник”, NAVINY.BY. Белорусские новости, 22.05.2015, https://naviny.by/rubrics/eu/2015/05/22/ic_articles_627_188926 [16.04.2019] [T. Koroventkova, A. Solonovich, „Rizhskii sammit vostochnogo partnerstva. Onlain-dnevnik”, NAVINY.BY. Belorusskie novosti, 22.05.2015, https://naviny.by/rubrics/eu/2015/05/22/ic_articles_627_188926, 16.04.2019]. W deklaracji zaznaczono, że Unia Europejska nie uznaje aneksji Krymu przez Federację Rosyjską, zob. Council of the European Union, *Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit*, Riga, 21-22.05.2015, s. 2.
- 49 T. Bakunowicz, *Białoruskie déjà vu: Łukaszenka uwalnia więźniów politycznych*, „Analizy OSW”, 26.08.2015, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-08-26/bialoruskie-deja-vu-lukaszenka-uwalnia-wiezniow-politycznych> [16.04.2019].
- 50 Белорусский партизан, „Почему Лукашенко освободил политзаключенных: комментарии экспертов”, 23.08.2015, <https://belaruspartisan.by/politic/315017/> [16.04.2019] [Belorusskii partizan, „Pochemu Lukashenko osvobodil politzakliuchennykh: kommentarii ekspertov”, 23.08.2015, <https://belaruspartisan.by/politic/315017/>, 16.04.2019].
- 51 Т. Мельничук, „Белорусские выборы: деликатесы по низкой цене”, BBC, News – Русская служба, 11.10.2015, https://www.bbc.com/russian/international/2015/10/151011_belarus_elections_quiet_day [16.04.2019] [T. Mel'nichuk, „Belorusskie vybory: delikatesy po nizkoj tsene”, BBC, News – Russkaia sluzhba, 11.10.2015, https://www.bbc.com/russian/international/2015/10/151011_belarus_elections_quiet_day, 16.04.2019]; BBC, „ЦИК Белоруссии: Лукашенко в пятый раз переизбран президентом”, News – Русская служба, 12.10.2015, https://www.bbc.com/russian/international/2015/10/151011_belarus_elections_polls [16.04.2019] [BBC, „ЦИК Belorussii: Lukashen-

sankcji wobec Białorusi. 29 października 2015 r. Parlament Europejski zlikwidował ograniczenia dla 170 osób, w tym dla samego Łukaszenki, oraz dla trzech przedsiębiorstw z Białorusi: Beltechexport, Beltech Holding i Spetspriborservice⁵². W lutym 2016 r. Unia Europejska nie przedłużyła sankcji, ale na liście sankcyjnej pozostawiono embargo na broń z Białorusi. Pozostały na niej również cztery osoby, których działania nie sprzyjały kształtowaniu społeczeństwa obywatelskiego: Uładzimir Nawumau, Wiktar Szejman, Jury Siwakou oraz Dzmitryj Paulichenko⁵³.

Dialog między przedstawicielami Białorusi i Unii Europejskiej rozpoczął się w 2016 r. Pierwsze spotkanie grupy koordynacyjnej Unia Europejska – Białoruś miało miejsce w Brukseli w kwietniu 2016 r., następne odbyło się w listopadzie 2016 r. w Mińsku. Na spotkaniach omówiono dalszy udział Białorusi w Partnerstwie Wschodnim. Symbolem zmian nadchodzących w stosunkach Unii Europejskiej i Białorusi było spotkanie Łukaszenki z Delegacją Komisji ds. Polityki i Bezpieczeństwa Unii Europejskiej pod przewodnictwem Waltera Stevensa. Podczas rozmów Łukaszenka podjął problem podpisania umowy bazowej Białoruś – UE oraz wystąpił z propozycjami dotyczącymi zniesienia sankcji na produkty z Białorusi, poparcia przez UE współpracy Białorusi z Międzynarodowym Funduszem Walutowym oraz prowadzenia negocjacji w sprawie przystąpienia Białorusi do Światowej Organizacji Handlu⁵⁴.

ko v piaty raz pereizbran prezidentom", *News – Russkaia sluzhba*, 12.10.2015, https://www.bbc.com/russian/international/2015/10/151011_belarus_elections_polls, 16.04.2019].

- 52 *Decyzja Rady (WPZIB) 2015/1957 z dnia 29 października 2015 r.*, „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej”, 30.10.2015, L 284/149, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015D1957&qid=1555448251532&from=EN> [17.04.2019].
- 53 Д. Мельянцов, *Беларусь – Европéйский Союз*, s. 76 [D. Mel'iantsov, *Belorus' – Evropeiskii Soiuz*, s. 76]; *Decyzja Rady (WPZIB) 2016/280 z dnia 25 lutego 2016 r.*, „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej”, L 52/30, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016D0280&from=EN> [17.04.2019].
- 54 Президент Республики Беларусь, „Встреча с делегацией Комитета по политике и безопасности Совета ЕС”, *События*, 21.11.2016, http://president.gov.by/ru/news_ru/view/vstrecha-s-delegatsiej-komiteta-po-politike-i-bezopasnosti-soveta-es-14896/ [14.06.2019] [Prezident Respubliki Belarus', „Vstrecha s delegatsiei Komiteta po politike i bezopasnosti Soveta ES”, *Sobytiia*, 21.11.2016, http://president.gov.by/ru/news_ru/view/vstrecha-s-delegatsiej-komiteta-po-politike-i-bezopasnosti-soveta-es-14896/, 14.06.2019]; Д. Мельянцов, *Беларусь – Европéйский Союз*, s. 77 [D. Mel'iantsov, *Belorus' – Evropeiskii Soiuz*, s. 77]; Белорусский партизан, „Чем отличается делегация ЕС, которая только что посетила Беларусь?”, 22.11.2016, <https://belaruspartisan.by/politic/362801/> [14.06.2019] [Belorusskii partizan, „Chem otlichaetsia delegatsiia

Poparcie dla dalszej współpracy między Białorusią a Unią Europejską zadeklarowano we wrześniu 2016 r., podczas wizyty ministra spraw zagranicznych Uładzimira Makiejaja w Bratysławie na nieformalnym spotkaniu ministrów spraw zagranicznych w ramach Partnerstwa Wschodniego. Minister oświadczył wówczas, że opowiada się za rozwojem współpracy z Unią Europejską oraz podkreślił ważność podpisania nowej umowy ramowej między Białorusią a Unią Europejską⁵⁵. Z kolei w październiku 2016 r. w Luksemburgu podpisano wspólną deklarację o współpracy na rzecz mobilności – *Mobility Partnership*. Współpraca w tej sferze ma służyć kierowaniu procesami migracyjnymi między Białorusią a Unią Europejską. Deklaracja wspomaga m.in. działania, których celem jest zapobieganie nielegalnej migracji z Białorusi oraz innych krajów do Unii Europejskiej⁵⁶.

W styczniu 2017 r. Łukaszenka podpisał rozporządzenie o liberalizacji reżimu wizowego z 80 państwami. Zgodnie z nim obywatele Unii Europejskiej oraz Stanów Zjednoczonych mogą przebywać na Białorusi bez wizy do 5 dni, pod warunkiem że droga ich przejazdu wiedzie przez lotnisko w Mińsku⁵⁷. Wprowadzając te zmiany, Łukaszenka kreuje pozytywny wizerunek głównie dla Unii Europejskiej, co z jednej strony będzie stanowiło dodatkowy atut podczas negocjacji w sprawie liberalizacji reżimu wizowego dla obywateli Białorusi, z dru-

ES, katoraja tol'ko chto posetila Belarus'?", 22.11.2016, <https://belaruspartisan.by/politic/362801/>, 14.06.2019].

- 55 Новости TUT.BY, „Макей в Братиславе напомним, что пора обсуждать рамочное соглашение Беларуси и ЕС”, 3.09.2016, <https://news.tut.by/politics/510688.html> [17.04.2019] [Novosti TUT. BY, „Makei v Bratislave napomnil, chto pora obsuzhdat' ramocnoe soglaszenie Belarusi i ES”, 3.09.2016, <https://news.tut.by/politics/510688.html>, 17.04.2019].
- 56 NAVINY.BY. Белорусские новости, „Беларусь и ЕС подписали соглашение о партнерстве в сфере мобильности”, 13.10.2016, <https://naviny.by/new/20161013/1476365411-belarus-i-es-podpisali-soglaszenie-o-partnerstve-v-sfere-mobilnosti> [17.05.2019] [NAVINY.BY. Belorusskie novosti, „Belarus' i ES podpisali soglaszenie o partnerstve v sfere mobil'nosti”, 13.10.2016, <https://naviny.by/new/20161013/1476365411-belarus-i-es-podpisali-soglaszenie-o-partnerstve-v-sfere-mobilnosti>, 17.05.2019].
- 57 Указ Президента Республики Беларусь от 9 января 2017 г. № 8, *Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь*, 11.01.2017, http://pravo.by/upload/docs/op/P31700008_1484082000.pdf [30.12.2019] [Ukaz Prezidenta Respubliki Belarus' ot 9 janvaria 2017 g. no. 8, *Natsional'nyi pravovoi Internet-portal Respubliki Belarus'*, 11.01.2017, http://pravo.by/upload/docs/op/P31700008_1484082000.pdf, 30.12.2019].

giej zaś – zwiększy rozwój branży turystycznej oraz będzie sprzyjać dodatkowym inwestycjom zagranicznym⁵⁸.

Na piąty szczyt Partnerstwa Wschodniego, zorganizowany w Brukseli w dniach 24-25 listopada 2017 r., po raz pierwszy zaproszenie otrzymał sam prezydent Alaksander Łukaszenka. Na trzy dni przed początkiem spotkania zrezygnował jednak z udziału, a Białoruś reprezentował minister spraw zagranicznych Uładzimir Makiej⁵⁹. Na szczycie przyjęto nowy program współpracy w ramach Partnerstwa Wschodniego – *20 priorytetów do 2020*⁶⁰. Podczas konferencji prasowej minister Makiej oświadczył, że dla Białorusi był to najbardziej owocny szczyt Partnerstwa Wschodniego. Zaznaczył ponadto, że jako główny kierunek współpracy w ramach Partnerstwa Wschodniego Białoruś widzi rozwój stosunków handlowych oraz gospodarczych. Jednocześnie Białoruś zignorowała wsparcie Unii w transformacji politycznej zorientowanej na rozwój demokracji i społeczeństwa obywatelskiego. Na konferencji prasowej zorganizowanej po zakończeniu szczytu minister Makiej poruszył kwestie podpisania umowy ramowej o partnerstwie i współpracy oraz umowy o liberalizacji reżimu wizowego i readmisji między Unią Europejską a Białorusią. Osobno podkreślił zainteresowanie Białorusi współpracą z Unią Europejską w ramach rynków cyfrowych. Dystansując się od inicjatyw związanych z rozwojem społeczeństwa obywatelskiego oraz demokracji, jednocześnie przychylnie odniósł się do podpisania umowy o rozwoju połączenia transportowego Białorusi z państwami Unii Europejskiej⁶¹.

58 T. Мельничук, „В Белоруссию без визы: как это работает и зачем это Минску”, *BBC, News – Русская служба*, 10.01.2017, <https://www.bbc.com/russian/news-38572092> [14.06.2019] [T. Mel'nichuk, „V Belorussii bez vizes: kak eto rabotaet i zachem jeto Minsku”, *BBC, News – Russkaja sluzhba*, 10.01.2017, <https://www.bbc.com/russian/news-38572092>, 14.06.2019].

59 Council of the European Union, *Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit*, Brussels, 24.11.2017, 14821/17, <https://www.consilium.europa.eu/media/31758/final-statement-st14821en17.pdf> [17.04.2019].

60 Eastern Partnership, *20 Deliverables for 2020: Bringing tangible results for citizens*, <https://www.consilium.europa.eu/media/31690/eap-generic-factsheet-digital.pdf> [17.04.2019].

61 Стенограмма пресс-конференции Министра иностранных дел Беларуси В. Макея по итогам саммита инициативы ЕС «Восточное партнерство» (24 ноября 2017 г., г. Брюссель), *Министерство иностранных дел Республики Беларусь*, http://mfa.gov.by/press/news_mfa/a82d666a95dbd794.html [7.05.2019] [Stenogramma press-konferentsii Ministra inostrannykh del Belarusi V. Makeia po itogam sammita initsiativy ES «Vostochnoe partnerstvo» (24 noiabrja 2017 g., g. Briussel'), *Ministerstvo inostrannykh del Respubliki Belarus'*, http://mfa.gov.by/press/news_mfa/a82d666a95dbd794.html, 7.05.2019].

Następne nieformalne spotkanie w ramach tzw. dialogów ministerialnych prowadzonych w obrębie Partnerstwa Wschodniego odbyło się w Mińsku 22 czerwca 2018 r. W rozmowach wzięli udział przedstawiciele państw Partnerstwa Wschodniego oraz Unii Europejskiej. Minister spraw zagranicznych Białorusi Uładzimir Makiej kolejny raz podkreślił ważność rozwoju stosunków handlowych z Unią Europejską oraz zaznaczył niekonfliktowy wobec Rosji charakter Partnerstwa Wschodniego. Zadeklarował chęć współpracy głównie w sektorze gospodarczym, a nie politycznym, oraz przedstawił możliwość utrzymywania przyjaznych stosunków z Federacją Rosyjską⁶².

Nowe zmiany w zakresie liberalizacji reżimu wizowego Łukaszenka wprowadził w lipcu 2018 r., zmieniając własne rozporządzenia. Dla obywateli UE oraz Stanów Zjednoczonych – podróżujących przez lotnisko w Mińsku – do 30 dni wydłużony został termin przebywania bez wizy na terytorium Białorusi⁶³.

W październiku 2018 r. w Luksemburgu odbyło się kolejne spotkanie ministrów spraw zagranicznych państw objętych programem Partnerstwa Wschodniego, na którym podsumowano pierwszy rok realizacji programu zgodnie z *20 priorytetami do 2020 r.* W czasie rozmów z komisarzem UE Johannesem Hahnem omówiono sprawy liberalizacji procedur wizowych oraz readmisji. Podczas spotkania szef białoruskiego MSZ Uładzimir Makiej przeprowadził także rozmowy z Péterem Szijjártó i Simonem Coveneyem w celu nawiązania współpracy gospodarczej z Węgrami oraz Irlandią⁶⁴.

62 Стенограмма пресс-конференции Министра иностранных дел Беларуси В. Макея по итогам десятого раунда неформальных министерских переговоров Восточного партнерства (22 июня, 2018 г., г. Минск), *Министерство иностранных дел Республики Беларусь*, http://mfa.gov.by/press/news_mfa/c22d52c2aeacda67.html [8.05.2019] [Stenogramma press-konferentsii Ministra inostrannykh del Belarusi V. Makeia po itogam desiatogo raunda neformal'nykh ministerskikh peregovorov Vostochnogo partnerstva (22 iunia, 2018 g., g. Minsk), *Ministerstvo inostrannykh del Respubliki Belarus'*, http://mfa.gov.by/press/news_mfa/c22d52c2aeacda67.html, 8.05.2019].

63 Указ Президента Республики Беларусь от 24 июля 2018 г. № 295, *Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь*, 26.07.2018, <http://pravo.by/document/?guid=12551&po=P31800295&rp=1> [30.12.2019] [Ukaz Prezidenta Respubliki Belarus' ot 24 iulja 2018 g. no. 295, *Natsional'nyi pravovoi Internet-portal Respubliki Belarus'*, 26.07.2018, <http://pravo.by/document/?guid=12551&po=P31800295&rp=1>, 30.12.2019].

64 Министерство иностранных дел Республики Беларусь, „Об участии Министра иностранных дел Беларуси В. Макея во встрече министров иностранных дел стран-участниц Восточного партнерства и стран-членов ЕС”, 15.10.2018, http://mfa.gov.by/press/news_mfa/f8c7fec74fe-a9e87.html [8.05.2019] [Ministerstvo inostrannykh del Respubliki Belarus', „Ob uchastii Ministra

Na jubileuszowym, dziesiątym spotkaniu państw Partnerstwa Wschodniego, które miało miejsce w maju 2019 r., Białoruś po raz kolejny reprezentował Uładzimir Makiej. W swoim wystąpieniu podkreślił zainteresowanie dalszą współpracą w sferze handlu, gospodarki oraz inwestycji. Poparł również inicjatywę liberalizacji reżimu wizowego z Unią Europejską. Zadeklarował, że Białoruś będzie współpracowała z Unią Europejską w ramach projektów gospodarczych oraz inwestycyjnych, głównie z Europejskim Bankiem Inwestycyjnym i Europejskim Bankiem Odbudowy i Rozwoju⁶⁵.

3. Inicjatywy realizowane na Białorusi w ramach Partnerstwa Wschodniego od 2014 r.

3.1. Sfera polityki

W relacjach Unii Europejskiej z Białorusią prawa człowieka stanowią zagadnienie dość trudne. Jednak rok 2014 przyniósł pozytywne sygnały. W lipcu 2015 r. z inicjatywy władz na Białorusi zapoczątkowano cykl spotkań *Unia Europejska – Białoruś – dialog praw człowieka*. W takim formacie odbywają się negocjacje między Ministerstwem Spraw Zagranicznych Białorusi a przedstawicielami Komisji Europejskiej. Od 2018 r. w spotkaniach poświęconych prawom człowieka bierze udział przedstawiciel Białoruskiego Komitetu Helsińskiego Oleh Gułak. Według sprawozdania ONZ, dotyczącego przestrzegania na Białorusi praw człowieka, sytuacja w tym państwie pozostaje bez zmian – dalej ma miejsce prześladowanie opozycji i dziennikarzy,

inostrannykh del Belarusi V. Makeia vo vstreche ministrov inostrannykh del stan-uchastnits Vostochnogo partnerstva i stran-chlenov ES", 15.10.2018, http://mfa.gov.by/press/news_mfa/f8c7fec74fe9e87.html, 8.05.2019]; Council of the European Union, *Eastern Partnership Foreign Ministers meeting*, 15.10.2018, <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-ministerial-meetings/2018/10/15/> [8.05.2019].

65 Министерство иностранных дел Республики Беларусь, „Об участии Министра иностранных дел Беларуси В. Макея в юбилейной конференции по случаю десятилетия «Восточного партнерства»”, 14.05.2019, http://mfa.gov.by/press/news_mfa/e0a5f498fe6ffc38.html [14.06.2019] [Министерство иностранных дел Республики Беларусь, „Об участии Министра иностранных дел Беларуси В. Макея в юбилейной конференции по случаю десятилетия «Восточного партнерства»”, 14.05.2019, http://mfa.gov.by/press/news_mfa/e0a5f498fe6ffc38.html, 14.06.2019]; Белорусский партизан, „7 предложений Макея на саммите «Восточного партнерства»”, 14.05.2019, <https://belaruspartisan.by/politic/463672/> [14.06.2019] [Belorusskii partizan, „7 predlozhenii Makeia na sammite «Vostochnogo partnerstva»”, 14.05.2019, <https://belaruspartisan.by/politic/463672/>, 14.06.2019].

a władze nie są zainteresowane zmianą ustawodawstwa ani przeprowadzeniem reform systemowych⁶⁶. Ważnym problemem w stosunkach między Mińskiem a Brukselą jest wciąż obowiązująca na Białorusi kara śmierci. Od 2015 r. widoczna jest większa aktywność władz przy omawianiu tej kwestii. W marcu 2016 r. odbyła się międzynarodowa konferencja poświęcona stosowaniu kary śmierci, w której oprócz białoruskich władz wzięli udział przedstawiciele ONZ oraz ambasady Wielkiej Brytanii. Dla Łukaszenki wprowadzenie moratorium na karę śmierci oraz rozpoczęcie dyskusji na ten temat stanowi element gry politycznej z Unią Europejską i międzynarodowymi organizacjami. Wiąże się także z próbą uzyskania pozytywnej opinii na arenie międzynarodowej i możliwością otrzymania wsparcia finansowego w postaci kredytów⁶⁷.

- 66 EU Neighbours east, „Диалог по правам человека ЕС-Беларусь: впервые в Минске”, *Новости*, 10.06.2016, <https://www.euneighbours.eu/ru/east/stay-informed/news/dialog-po-pravam-cheloveka-es-belarus-vperve-v-minske> [11.05.2019] [EU Neighbours east, „Dialog po pravam cheloveka ES-Belarus’: vperve v Minske”, 10.06.2016, <https://www.euneighbours.eu/ru/east/stay-informed/news/dialog-po-pravam-cheloveka-es-belarus-vperve-v-minske>, 11.05.2019]; Беларуская нацыянальная платформа Форуму грамадзянскай супольнасці Усходняга партнёрства, „Олег Гулак о диалогe по правам человека между Беларусью и ЕС: «Система тихо, но работает»”, 4.06.2018, <http://npbelarus.info/oleg-gulak-o-dialoge-po-pravam-cheloveka-mezhdu-belarusyu-i-es-sistema-tiho-no-rabotaet/> [11.05.2019] [Belaruskaia natsyional’naia platforma Forumu hramadzianskai supol’nastsi, „Oleg Gulak o dialoge po pravam cheloveka mezhdubelarus’iu i ES: «Sistema tikh, no rabotaet»”, 4.06.2018, <http://npbelarus.info/oleg-gulak-o-dialoge-po-pravam-cheloveka-mezhdu-belarusyu-i-es-sistema-tiho-no-rabotaet/>, 11.05.2019]. Por.: Т. Коровенкова, „Диалог о правах человека. Европа закрывает глаза на имитацию процесса”, *NAVINY.BY. Белорусские новости*, 26.03.2016, https://naviny.by/rubrics/eu/2016/03/26/ic_articles_627_191288 [11.05.2019] [Т. Korovenkova, „Dialog o pravakh cheloveka. Evropa zakryvaet glaza na imitatsiiu protsesssa”, *NAVINY.BY. Belorusskie novosti*, 26.03.2016, https://naviny.by/rubrics/eu/2016/03/26/ic_articles_627_191288, 11.05.2019]; Г. Шарипкин, „Права человека в Беларуси: доклад ООН об отсутствии системных изменений”, *RU.RFI.FR*, 2.07.2018, <http://ru.rfi.fr/evropa/20180702-prava-cheloveka-v-belarusi-doklad-oon-ob-otsustsvii-sistemnykh-izmenenii> [14.06.2019] [G. Sharipkin, „Prava cheloveka v Belarusi: doklad OON ob otsustsvii sistemnykh izmenenii”, *RU.RFI.FR*, 2.07.2018, <http://ru.rfi.fr/evropa/20180702-prava-cheloveka-v-belarusi-doklad-oon-ob-otsustsvii-sistemnykh-izmenenii>, 14.06.2019]. O sytuacji związanej z prawami człowieka zob. Вясна, „Ситуация с правами человека в Беларуси. Май 2019”, <http://spring96.org/ru/news/93096> [14.06.2019] [Viasna, „Situatsiia s pravami cheloveka v Belarusi. Mai 2019”, <http://spring96.org/ru/news/93096>, 14.06.2019]; por. artykuł ministra spraw zagranicznych U. Makieja na temat praw człowieka: V. Makei, *Human Rights: What and Who Made Them Divide the World?*, „Russia in Global Affairs” 2013, no. 2, <https://eng.globalaffairs.ru/number/Human-Rights-What-and-Who-Made-Them-Divide-the-World-16031> [14.06.2019].
- 67 О. Комягина, „О реальных сроках отмены смертной казни говорить рано: В Гродно обсудили высшую меру наказания”, *Новости TUT.BY*, 13.09.2017, <https://news.tut.by/society/559991.html> [14.06.2019] [О. Komiagina, „O real’nykh srokakh otmeny smertnoi kazni govorit’ rano: V Grodno obsudili vysshuii meru nakazaniia”, *Novosti TUT.BY*, 13.09.2017, <https://news.tut.by/society/559991>.

3.2. Sfera gospodarki

W 2018 r. Unia Europejska brała udział w finansowaniu na Białorusi dziesięciu projektów w sektorze gospodarczym na łączną kwotę 21,2 mln euro. W latach 2009-2017 w ramach inicjatywy *EU4Business*, której celem było wsparcie przedsiębiorców, Unia Europejska udzieliła pomocy 271 firmom, a 620 przedsiębiorstw otrzymało kredyt z Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju oraz Europejskiego Banku Inwestycyjnego. Koszt pierwszego projektu – wsparcia dla małego biznesu w 2017 r. – wyniósł 6 mln euro. Drugi projekt, mający na celu rozwój lokalnej gospodarki na Białorusi – *Local Economic Development in Belarus*, realizowany był przez Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (UNDP). W tym projekcie Unia Europejska udzieliła wsparcia w wysokości około 7,7 mln euro. W ostatnich latach widoczny jest rozwój współpracy z zagranicznymi instytucjami finansowymi. Zgodnie z informacją ministra spraw zagranicznych Uładzimira Makieja, w 2018 r. między Białorusią a Europejskim Bankiem Inwestycyjnym podpisano umowy na kwotę 160 mln euro, a z Europejskim Bankiem Odbudowy i Rozwoju – na kwotę 360 mln euro⁶⁸. Wśród przedsiębiorstw, które otrzymały wsparcie od Unii Europejskiej, można wymienić firmę Polimaster oraz portal informacyjny *TUT.BY*. Dzięki wsparciu finansowemu w wysokości 1,2 mln dolarów, udzielonemu przez Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju, przedsiębiorstwo Polimaster zyskało nowe możliwości rozwoju i zwiększyło liczbę etatów. Jak podaje założycielka Ludmila Antonouskaya: „po otrzymaniu kredytu z Banku obrót handlowy firmy wzrósł o 15%, a kadra pracownicza zakładu zwiększyła się o 50%”⁶⁹.

html, 14.06.2019]; A. Класковский, „Отмашка на расстрел. Белорусские власти ссылаются на мнение народа”, *NAVINY.BY. Белорусские новости*, 10.03.2016, https://naviny.by/rubrics/politic/2016/03/10/ic_articles_112_191161 [11.05.2019] [A. Klaskovskij, „Otmashka na rasstrel. Belorusskie vlasti ssylaiutsia na mnenie naroda”, *NAVINY.BY. Belorusskie novosti*, 10.03.2016, https://naviny.by/rubrics/politic/2016/03/10/ic_articles_112_191161, 11.05.2019].

68 Министерство иностранных дел Республики Беларусь, „Об участии Министра иностранных дел Беларуси В. Макея в юбилейной конференции по случаю десятилетия «Восточного партнерства» [Ministerstvo inostrannykh del Respubliki Belarus', „Ob uchastii Ministra inostrannykh del Belarusi V. Makeia v iubileinoi konferentsii po sluchaiu desiatilietia «Vostochnogo partnerstva»”].

69 EU4Business, *Investing in SMEs in the Eastern Partnership, Belarus country report june 2018*, http://www.eu4business.eu/files/community/pdf/country_report_2018_by_def_lr_o.pdf, s. 11 [17.05.2019].

W 2017 r. Białoruś dołączyła do programu *Twinning Program* – inicjatywy Unii Europejskiej, która zorientowana jest na współpracę między różnymi instytucjami europejskimi i białoruskimi w celu wymiany doświadczeń. W ramach *Twinning Program* realizowano projekt *Wzmocnienie potencjału Banku Narodowego Białorusi*, w którym uczestniczyły Narodowy Bank Białorusi, Bundesbank z Niemiec, Narodowy Bank Polski i Bank Litwy. Budżet projektu wynosił 1,15 mln euro. Umowa dotycząca współpracy została podpisana 22 grudnia 2017 r., a początek realizacji projektu zaplanowano na rok 2018⁷⁰. Od 2019 r. w ramach *Twinning Program* zaplanowano na Białorusi realizację także drugiego projektu, przeznaczonego dla Narodowej Agencji Katastru mienia państwowego Białorusi. Zakłada on wsparcie Unii Europejskiej w kwestii opracowania danych geograficznych oraz przestrzennych. Budżet zaplanowany na ten projekt wynosi około 1,2 mln euro. W projekcie, oprócz Białorusi, wezmą udział również Hiszpania i Holandia⁷¹.

3.3. Sfera efektywności energetycznej i ochrony środowiska

Od 2015 r. Komisja Europejska zaktywizowała wsparcie inicjatyw ekologicznych, głównie dotyczących poprawy jakości powietrza⁷². Od 2016 r. zaczęto realizować *Program poprawy jakości powietrza i zarządzania ochroną środowiska* (Strengthening Air Quality and Environmental Management), który przewiduje wsparcie inicjatyw w obszarze ochrony środowiska, także przez aktywizację społeczeństwa. Unia Europejska przeznaczyła 14,5 mln euro na realizację tego projektu, w tym wdrożenie inicjatyw popularyzujących ochronę środowiska oraz wprowadzenie nowych technologii w zakresie ochrony

70 European Commission, *EU support Belarus' Central Bank via 1st TWINNING project in the country*, 22.12.2017, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/news_corner/news/eu-supports-belarus-central-bank-1st-twinning-project-country_en [19.05.2019].

71 Т. Лисатович, „Андрей Филипенко: Национальное агентство о планах по реализации проекта Twinning”, *БелТА, Интервью*, 22.04.2019, <https://www.belta.by/interview/view/natsionalnoe-kadastrovoe-agentstvo-o-planah-po-realizatsii-proekta-twinning-6822/> [19.05.2019] [T. Lisatovich, „Andrej Filipenko: Nacional'noe agentstvo o planah po realizacii proekta Twinning”, *BelTA, Interviu*, 22.04.2019, <https://www.belta.by/interview/view/natsionalnoe-kadastrovoe-agentstvo-o-planah-po-realizatsii-proekta-twinning-6822/>, 19.05.2019].

72 European Commission, *New EU support for air quality and environment in Belarus*, Memo, 13.09.2015, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/news_corner/news/news-files/20150910_memo_belarus.pdf [17.05.2019].

środowiska⁷³. W ramach tej inicjatywy obecnie realizowany jest projekt *Włączenie społeczności w monitoring ekologiczny oraz polepszenie zarządzania środowiskiem na poziomie lokalnym*. Polega on na stworzeniu tzw. zielonych szkół, czyli ośrodków popularyzujących wśród dzieci i młodzieży wiedzę ekologiczną i dotyczącą ochrony środowiska⁷⁴.

Od 2016 r. władze samorządowe kilku miast Białorusi dołączyły do programu Unii Europejskiej związanego z ochroną środowiska w ramach *Porozumienia burmistrzów na rzecz Klimatu i Energii* (Covenant of Mayors Initiative). Inicjatywa ta zakłada wprowadzenie projektów służących ograniczeniu emisji CO₂, oszczędzaniu energii oraz rozwojowi zielonych sektorów w miastach. Do 2019 r. do programu dołączyło na Białorusi 45 miast. W 2018 r. pięć miast: Kliczew, Krasnopolie, Bychów, Mosty i Witebsk opracowało plany działań i strategie wprowadzenia energooszczędnych technologii oraz podjęło starania w kwestii popularyzacji wśród mieszkańców poszczególnych miast zagadnienia alternatywnych źródeł energii. Od 2018 r. władze samorządowe, przy wsparciu Unii Europejskiej, zaczęły realizować 10 projektów związanych z ograniczeniem emisji gazów cieplarnianych, w tym CO₂. Przykładowo, w Kobrynie powstało około 8 km ścieżek rowerowych⁷⁵, a w Brześciu zmodernizowano ciepłownię. Budżet projektu zakładającego modernizację ciepłowni wynosił 62,5 tys. euro, z czego 43 tys. euro pochodziło od Unii Europejskiej. Dzięki modernizacji ciepłowni władze samorządowe Brześcia chcą zaoszczędzić

73 А. Волюнец, „Воздух не знает границ: ЕС выделяет Беларуси 14,5 млн евро на мониторинг и управление окружающей средой”, *Зялёны партал*, 29.07.2016, <http://greenbelarus.info/articles/29-07-2016/vozduh-ne-znaet-granic-es-vydelyaet-belarusi-145-mln-evro-na-monitoring-i> [17.05.2019] [A. Volynets, „Vozdukh ne znaet granits: ES vydelyaet Belarusi 14,5 mln evro na monitoring i upravlenie okruzhaiushchei sredoj”, *Zialiony partal*, 29.07.2016, <http://greenbelarus.info/articles/29-07-2016/vozduh-ne-znaet-granic-es-vydelyaet-belarusi-145-mln-evro-na-monitoring-i>, 17.05.2019].

74 Belarus.by, „Проект по созданию сети зеленых школ стартует в Беларуси”, 18.07.2018, https://www.belarus.by/ru/press-center/humanitarian-cooperation/proekt-po-sozdaniyu-seti-zelenyx-shkol-startuet-v-belarusi_i_0000082917.html [17.05.2019] [Belarus.by, „Proekt po sozdaniiu seti zelenykh shkol startuet v Belarusi”, 18.07.2018, https://www.belarus.by/ru/press-center/humanitarian-cooperation/proekt-po-sozdaniyu-seti-zelenyx-shkol-startuet-v-belarusi_i_0000082917.html, 17.05.2019].

75 Ж. Елизарова, „Кобрин постенно превращается в велосипедный город”, *Кобрынскі вестнік*, 21.08.2018, <http://www.vkobriner.by/?p=26503> [13.05.2019] [Zh. Elizarova, „Kobrin postenno prevrashaetsja v velosipednyj gorod”, *Kobrynski vestnik*, 21.08.2018, <http://www.vkobriner.by/?p=26503>, 13.05.2019].

około 115 tys. m³ gazu oraz obniżyć emisję CO₂ do 240 t⁷⁶. Z kolei w miasteczku Głubokoje (obwód witebski) do miejscowej bani (łażni) zakupiono kolektor słoneczny oraz pompę, dzięki którym możliwe będzie zmniejszenie zużycia gazu⁷⁷.

W lipcu 2017 r. Białoruś dołączyła do projektu *E5P Partnerstwo Wschodnie na rzecz efektywności energetycznej i ochrony środowiska* (Eastern Europe Energy Efficiency and Environment Partnership)⁷⁸. W jego ramach otrzymała dotację w wysokości około 10 mln euro. Z tej sumy Unia Europejska m.in. przydzieliła 2 mln euro na wybudowanie składowiska odpadów twardych w miasteczku Puchowiczi, położonym w odległości 45 km od Mińska⁷⁹. Na ten projekt Europejski Bank

- 76 Проекты в Беларуси при финансовой поддержке Европейского Союза, „Еще 5 белорусских городов разработали планы по сокращению выбросов парниковых газов”, 6.02.2019, <https://euprojects.by/ru/news/5-more-belarusian-towns-have-developed-plans-to-reduce-greenhouse-gas-emissions/> [13.05.2019] [Proekty v Belarusi pri finansovoi podderzhke Evropejskogo Soiuza, „Eshche 5 belorusskikh gorodov razrabotali plany po sokrashcheniiu vybrosov parnikovyykh gazov”, 6.02.2019, <https://euprojects.by/ru/news/5-more-belarusian-towns-have-developed-plans-to-reduce-greenhouse-gas-emissions/>, 13.05.2019]; БелТА, „Модернизация трех котельных в Бресте позволит снизить выбросы парниковых газов на 240 т.”, *Регионы*, 16.10.2018, <https://belta.by/regions/view/modernizatsiya-treh-kotelnyh-v-breste-pozvolit-snitit-vybrosy-parnikovyykh-gazov-na-240-t-321850-2018/> [13.05.2019] [BelTA, „Modernizatsiia trekh kotel'nykh v Breste pozvolit snizit' vybrosy parnikovyykh gazov na 240 t.”, *Regiony*, 16.10.2018, <https://belta.by/regions/view/modernizatsiya-treh-kotelnyh-v-breste-pozvolit-snitit-vybrosy-parnikovyykh-gazov-na-240-t-321850-2018/>, 13.05.2019].
- 77 Соглашение мэров в Беларуси, „В Глубоком запустили гелиосистему и тепловой насос для городской бани”, <http://www.climate.ecopartnerstvo.by/ru/news/258> [13.05.2019] [Soglashenie merov v Belarusi, „V Glubokom zapustili geliosistemu i teplovoi nasos dlia gorodskoi bani”, <http://www.climate.ecopartnerstvo.by/ru/news/258>, 13.05.2019].
- 78 Соглашение о взносе между Правительством Республики Беларусь и Европейским банком реконструкции и развития касательно участия Республики Беларусь в Региональном фонде Восточноевропейского партнерства по вопросам энергоэффективности и экологии. Вступило в силу 19 июня 2017 года, *Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь*, 13.12.2017, http://pravo.by/upload/docs/op/101700063_1513112400.pdf [12.05.2019] [Soglashenie o vznose mezhdru Pravitel'stvom Respubliki Belarus' i Evropeiskim bankom rekonstruktsii i razvitiia kasatel'no uchastii Respubliki Belarus' v Regional'nom fonde Vostochno-evropejskogo partnerstva po voprosam energoeffektivnosti i ekologii. Vstupilo v silu 19 iunია 2017 goda, *Natsional'nyi pravovoi Internet-portal Respubliki Belarus'*, 13.12.2017, http://pravo.by/upload/docs/op/101700063_1513112400.pdf, 12.05.2019].
- 79 European Bank for Reconstruction and Development, „Проект строительства полигона для приема твердых бытовых отходов в Пуховичах”, <https://www.ebrd.com/documents/comms-and-bis/psd-46960.pdf?blobnocache=true> [11.05.2019] [European Bank for Reconstruction and Development, „Proekt stroitel'stva poligona dlia priema tverdykh bytovyykh otkhodov v Pukhovichakh”, <https://www.ebrd.com/documents/comms-and-bis/psd-46960.pdf?blobnocache=true>, 11.05.2019]; NAVINY.BY. Белорусские новости, „В Пуховичах построят полигон твердых коммунальных отходов”, 6.06.2017, <https://naviny.by/new/20180606/1528285300-v-puhovichah-postroyat-poligon-tverdyh-kommunalnyh-othodov> [12.05.2019] [NAVINY.BY. Belorusskie novo-

Odbudowy i Rozwoju zaplanował dofinansowanie w wysokości 7 mln euro, które ma zapewnić efektywne zarządzanie przedsiębiorstwem. Składowisko będzie odpowiadało normom tzw. zielonej gospodarki⁸⁰.

3.4. Sfera infrastruktury

W 2017 r. Białoruś dołączyła do programu *Transeuropejska sieć transportowa* (Indicative TEN-T Investment Action Plan). W ramach przydzielonej kwoty w wysokości około 1 mld euro opracowano 10 projektów zakładających modernizację dróg samochodowych. W grudniu 2017 r. Europejski Bank Inwestycyjny wyraził zgodę na przyznanie wsparcia finansowego w wysokości 85 mln euro na modernizację drogi M7/E-28 Mińsk–Oszmiana (granica Litwy) oraz kredytu w wysokości 25 mln euro na modernizację punktu przejścia granicznego Kamienny Łog–Medininkai (Miedniki Królewskie). Do modernizacji przeznaczono 145 km dwupasmowej autostrady⁸¹. Zmodernizowane przejście graniczne będzie mogło obsłużyć około 6 tys. samochodów na dobę. Zaplanowano również przejście dla pieszych⁸². Oprócz tego Europejski Bank Inwestycyjny, przy współpracy z Europejskim Bankiem Odbudowy i Rozwoju, zaplanował finansowanie w wysokości 82 mln euro z przeznaczeniem na elektryfikację drogi kolejowej Żłobin–Kalinkowicze–Barbarów (143 km). Komisja Europejska w ramach Partnerstwa Wschodniego zaplanowała ponadto realizację kilku długoterminowych projektów do 2030 r. Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju przeznaczył kwotę 207,5 mln euro na

sti, „V Pukhovichakh postroiat poligon tverdykh kommunal'nykh otkhodov”, 6.06.2017, <https://naviny.by/new/20180606/1528285300-v-puhovichah-postroyat-poligon-tverdyh-kommunalnyh-othodov>, 12.05.2019].

80 European External Action Service, *Facts and figures about EU-Belarus relations*, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/eap_factsheet_belarus.pdf [3.04.2019].

81 Ю. Альгерчик, „В этом году начнется реконструкция дороги на Вильнюс. Трасса М7 больше 20 лет была без капремонта”, *AUTO.TUT.BY*, 3.04.2019, <https://auto.tut.by/news/road/632262.html> [16.05.2019] [Iu. Al'gerchik, „V etom godu nachnetsia rekonstrukcia dorogi na Vil'njus. Trassa M7 bol'she 20 let byla bez kapremonta”, *AUTO.TUT.BY*, 3.04.2019, <https://auto.tut.by/news/road/632262.html>, 16.05.2019].

82 Idem, „Шесть тысяч авто в сутки, реверсивное движение и пешеходы: как изменится переход «Каменный Лог»”, *AUTO.TUT.BY*, 3.04.2019, https://auto.tut.by/news/exclusive/595927.html?utm_source=editorial_block&utm_campaign=recirculation_tut&utm_medium=read_more [16.05.2019] [Idem, „Shest' tysjach avto v sutki, reversivnoe dvizhenie i peshekhody: kak izmenitsia perekhod «Kamennyi Log»”, *AUTO.TUT.BY*, 3.04.2019, https://auto.tut.by/news/exclusive/595927.html?utm_source=editorial_block&utm_campaign=recirculation_tut&utm_medium=read_more, 16.05.2019].

modernizację drogi M-10 Wołcha–Góra–Mozyrz. Unia Europejska – poprzez międzynarodowe instytucje fiskalne (IFIs)⁸³ – zaplanowała sfinansowanie modernizacji kilku dróg: drogi R-20 Witebsk–Połock do granicy z Łotwą (przewidywalna kwota: 146 mln euro), drogi M8/E95 Witebsk–Arechausk (Orekhovsk) (146 mln euro) oraz drogi M10 do przejścia granicznego z Rosją – Dudarewo–Mozyrz–Sienkiewicze (310 mln euro)⁸⁴.

3.5. Sfera mobilności

Od 2009 r. Białoruś objęta jest programem mobilności dla studentów i wykładowców Erasmus (od 2014 r. – Erasmus+). Od 2009 r. wzięło w nim udział około 3 tys. studentów i wykładowców z Białorusi. Z kolei z latami 2015-2017 w programie Erasmus+ uczestniczyło około 1 tys. osób wraz z kadrą akademicką. Natomiast z programu Erasmus Mundus skorzystało tylko 12 osób⁸⁵. Najbardziej aktywnie współpraca rozwija się z Polską, Litwą, Łotwą, Hiszpanią oraz Niemcami. Wśród białoruskich szkół wyższych, które aktywnie uczestniczą w wymianie studentów, można wymienić: Białoruski Uniwersytet Państwowy, Grodzieński Uniwersytet Państwowy im. Janki Kupały, Białoruski Państwowy Uniwersytet Ekonomiczny, Białoruski Narodowy Uniwersytet Techniczny, Białoruski Państwowy Uniwersytet Informatyki i Radioelektroniki⁸⁶.

Od 2015 r. na Białorusi realizowany jest program wymiany MOST (Mobility Scheme for Targeted People-to-People Contacts), który

83 Na temat strategii IFIs w państwach objętych Partnerstwem Wschodnim zob.: R. Vipišauskas, *Strategies and Approaches of International Financial Institutions towards Eastern Partnership Countries*, „EU-STRAT-Working-Paper” 2019, no. 14.

84 Eastern Partnership, *Indicative TEN-T Investment Action Plan*, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/ten-t_iap_web-dec13.pdf, s. 14 [16.05.2019].

85 Представительство Европейского Союза в Беларуси, „Проекты ЕС с Белорусью”, 4.12.2017, https://eeas.europa.eu/delegations/belarus_ru/36732/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%8B%20%D0%95%D0%A1%20%D1%81%20%D0%91%D0%B5%D0%B8%D0%B0%D1%80%D1%83%D1%81%D1%8C%D1%8E [17.04.2019] [Predstavitel'stvo Evropejskogo Soiuza v Belarusi, „Proekty ES s Belarus'iu”, 4.12.2017, https://eeas.europa.eu/delegations/belarus_ru/36732/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%8B%20%D0%95%D0%A1%20%D1%81%20%D0%91%D0%B5%D0%BB%D0%B0%D1%80%D1%83%D1%81%D1%8C%D1%8E, 17.04.2019].

86 *Информационный бюллетень Офиса Программы ERASMUS+ в Республике Беларусь*, ноябрь 2016, s. 6 [*Informatsionnyi biulleten' Ofisa Programmy ERASMUS+ v Respublike Belarus'*, noiabr' 2016, s. 6].

umożliwia zdobycie doświadczenia i zaprezentowanie swoich osiągnięć w Unii Europejskiej oraz nawiązanie nowych kontaktów. O ile program Erasmus zorientowany jest na wymianę studentów i wykładowców, o tyle w programie MOST nie ma ograniczeń wiekowych ani zawodowych. Wyjazdy w programie MOST są krótkoterminowe i trwają do 28 dni. W latach 2015-2017 planowano zorganizowanie wyjazdów dla około 1,5 tys. osób⁸⁷. Od 2018 r. na Białorusi realizowano program *EU4Youth*, skierowany do młodzieży i mający na celu rozwój ich kompetencji zawodowych oraz inicjatyw przedsiębiorczości. W ramach tego programu dla Białorusi przeznaczono budżet w wysokości 253,8 tys. euro. Projekt *EU4Youth* realizowany był w dwóch obwodach – mogilewskim i homelskim – przy współpracy z Białoruskim Czerwonym Krzyżem⁸⁸. Dość ważny dla rozwoju współpracy w dziedzinie nauki jest program *Horizont 2020*. Do 2014 r. w ramach tego programu na Białorusi sfinansowano 41 projektów. Kwota dofinansowania wyniosła w tym okresie 6,7 mln euro⁸⁹.

Wnioski

W pierwszych latach niepodległości Białorusi udało się stworzyć podstawy dalszej współpracy z państwami Europy Środkowej i Zachodniej. Zwycięstwo w wyborach prezydenckich w 1994 r. Alaksandra Łukaszenki i skonstruowanie autorytarnego modelu rządzenia państwem, prześladowanie opozycji oraz łamanie praw człowieka dość mocno ograniczyły współpracę między Białorusią a państwami Europy Środkowej i Zachodniej. Poprawa sytuacji w relacjach z Unią Europejską

87 MOST, „O proekte”, <https://most-belarus.eu/about/information/> [17.05.2019] [MOST, „O proekte”, <https://most-belarus.eu/about/information/>, 17.05.2019].

88 БелТА, „БОКК совместно с ЕС запускает проект поддержки трудоустройства молодежи Беларуси”, *Общество*, 19.12.2018, <https://www.belta.by/society/view/bokk-sovmestno-s-es-zapuskajut-proekt-podderzhki-trudoustrojstva-molodezhi-v-belarusi-329915-2018/> [17.05.2019] [BelTA, „BOKK sovmestno s ES zapuskaet proekt podderzhki trudoustrojstva molodezhi Belarusi”, *Obshchestvo*, 19.12.2018, <https://www.belta.by/society/view/bokk-sovmestno-s-es-zapuskajut-proekt-podderzhki-trudoustrojstva-molodezhi-v-belarusi-329915-2018/>, 17.05.2019].

89 Национальный информационный офис программ ЕС по науке и инновациям в Беларуси, „Обновлена информация об участии Беларуси в «Горизонте 2020»”, <http://www.fp7-nip.org.by/ru/hor20/news/ccb84b82823fcd68.html> [17.05.2019] [Natsional'nyi informatsionnyj ofis programm ES po nauke i innovatsiam v Belarusi, „Obnovlena informatsija ob uchastii Belarusi v «Gorizonte 2020»”, <http://www.fp7-nip.org.by/ru/hor20/news/ccb84b82823fcd68.html>, 17.05.2019].

nastąpiła od 2008 r., przy czym w latach 2008-2013 białoruskie władze nie były zainteresowane aktywnym udziałem w programie Partnerstwa Wschodniego. Wynikało to głównie z niedostosowania się przez Łukaszenkę do inicjatyw Unii Europejskiej dotyczących rozwoju demokracji i poszanowania praw człowieka na Białorusi. Przyjmując strategię balansowania między Federacją Rosyjską a Unią Europejską, Łukaszenka starał się utrzymać autorytarny model zarządzania również w następnym latach. Z drugiej strony niskie finansowanie dla Białorusi w ramach Partnerstwa Wschodniego skłaniało prezydenta do ściślejszej współpracy z Federacją Rosyjską. Po 2014 r. doszło do aktywniejszej współpracy w ramach Partnerstwa Wschodniego. Wiązało się to z wieloma czynnikami – stanem gospodarki Białorusi, napięciem w stosunkach z Rosją oraz zmianą w zakresie bezpieczeństwa międzynarodowego na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej. Współpraca z Białorusią w ramach Partnerstwa Wschodniego rozwija się w sferach: gospodarczej, ochrony środowiska oraz mobilności młodzieży i kadry akademickiej. W tych dziedzinach możliwe jest dalsze wprowadzanie i efektywne wykorzystanie norm, wzorców i standardów europejskich, co będzie zbliżać społeczeństwo Białorusi do Unii Europejskiej.

Bibliografia

- Agreement between the European Economic Community and the European Atomic Energy Community and the Union of Soviet Socialist Republics on trade and commercial and economic cooperation*, „Official Journal of the European Communities”, 15.03.1990, L 68/3.
- Bakunowicz T., *Białoruskie déjà vu: Łukaszenka uwalnia więźniów politycznych*, „Analizy OSW” 26.08.2015, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-08-26/bialoruskie-deja-vu-lukaszenka-uwalnia-wiezniow-politycznych> [16.04.2019].
- Barburska O., Milczarek D., *Polityka wschodnia Unii Europejskiej: porażka czy sukces?*, Warszawa 2014.
- Council common position 2006/276/CFSP of April 2006 concerning restrictive measures against certain officials of Belarus and repealing Common Position 2004/661/CFSP*, „Official Journal of the European Union” 11.04.2006, L 101/5.
- Council Common Position 2009/314/CFSP of 6 April 2009 amending Common Position 2006/276/CFSP concerning restrictive measures against certain officials of Belarus, and repealing Common Position 2008/844/CFSP*,

- „Official Journal of the European Union”, 7.04.2009, L 93/21, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32009E0314&from=PL> [4.07.2019].
- Council Implementing Regulation (EU) No 84/2011 of 31 January 2011 amending Regulation (EC) No 765/2006 concerning restrictive measures against President Lukashenko and certain officials of Belarus, „Journal of the European Union”, 2.02.2011, L 82/17, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1562252039021&uri=CELEX:32011R0084> [4.07.2019].
- Council of the European Union, *Declaration on the Situation in Belarus Adopted on the Occasion of the Eastern Partnership Summit in Warsaw*, Warsaw, 30.09.2011, doc. ref. 14983/11.
- Council of the European Union, *Eastern Partnership Foreign Ministers meeting*, 15.10.2018, <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-ministerial-meetings/2018/10/15/> [8.05.2019].
- Council of the European Union, *Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit*, Brussels, 24.11.2017, 14821/17, <https://www.consilium.europa.eu/media/31758/final-statement-st14821en17.pdf> [17.04.2019].
- Council of the European Union, *Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit*, Riga, 21-22.05.2015, <https://www.consilium.europa.eu/media/21526/riga-declaration-220515-final.pdf> [11.04.2019].
- Council of the European Union, *Joint Declaration of the Eastern Partnership Summit*, Vilnius, 28-29.11.2013, no. 17130/13, https://www.consilium.europa.eu/media/31799/2013_eap-11-28-joint-declaration.pdf [10.04.2019].
- Council of the European Union, *Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit Prague*, 7.05.2009, no. 8435/09, https://www.consilium.europa.eu/media/31797/2009_eap_declaration.pdf [12.06.2019].
- Council of the European Union, *Joint Declaration of the Warsaw Eastern Partnership Summit*, Warsaw, 29-30.09.2011, no. 14983/11, https://www.consilium.europa.eu/media/31798/2011_eap_warsaw_summit_declaration_en.pdf [10.04.2019].
- Czerwiński M., *Państwo Związkowe Białorusi i Rosji – założenia i realizacja*, [w:] *Stosunki polsko-białoruskie. Państwo i społeczeństwo*, red. S. Jaczyński, R. Pękasa, t. 1, Siedlce 2009.
- Decyzja Rady (WPZIB) 2015/1957 z dnia 29 października 2015 r.*, „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej”, L 284/149, 30.10.2015, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015D1957&qid=1555448251532&from=EN> [17.04.2019].
- Decyzja Rady (WPZIB) 2016/280 z dnia 25 lutego 2016 r.*, „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej”, L 52/30, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016D0280&from=EN> [17.04.2019].
- Eastern Partnership, *20 Deliverables for 2020: Bringing tangible results for citizens*, <https://www.consilium.europa.eu/media/31690/eap-generic-factsheet-digital.pdf> [17.04.2019].

- Eastern Partnership, *Indicative TEN-T Investment Action Plan*, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/ten-t_iap_web-dec13.pdf [16.05.2019].
- European Commission, *A New Response to a Changing Neighbourhood. A review of European Neighbourhood Policy* (COM)2011, 303, 25.05.2011, Joint Communication by the High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy and the European Commission, Brussels.
- European Commission, *EU support Belarus' Central Bank via 1st TWINNING project in the country*, 22.12.2017, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/news_corner/news/eu-supports-belarus-central-bank-1st-twinning-project-country_en [19.05.2019].
- European Commission, *New EU support for air quality and environment in Belarus*, Memo, 13.09.2015, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/news_corner/news/news-files/20150910_memo_belarus.pdf [17.05.2019].
- European External Action Service, *Facts and figures about EU-Belarus relations*, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/eap_factsheet_belarus.pdf [03.04.2019].
- European External Action Service, *The Eastern Partnership. The European Union and Eastern Europe*, http://eeas.europa.eu/archives/docs/eastern/docs/eap_vilnius_ppt_201113_en.pdf [10.04.2019].
- EU4Business, *Investing in SMEs in the Eastern Partnership, Belarus country report june 2018*, http://www.eu4business.eu/files/community/pdf/country_report_2018_by_def_lr_o.pdf [17.05.2019].
- Ferrero-Waldner B., „The European Union and Belarus: moving closer together?”. Speech/09/305, *European Commission. Press Release Database*, http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-09-305_en.htm [04.07.2019].
- Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej*, red. M. Grela, Z. Rapacki, Warszawa 2016.
- Gromadski G., Konończuk W., Vesely L., *Białoruś po wyborach. Jaka będzie przyszłość reżimu Łukaszenki?*, Warszawa 2006.
- Kelley J., *New Wine in Old Wineskins: Promoting Political Reforms through the New European Neighbourhood Policy*, „Journal of Common Market Studies” 2006, vol. 44, no. 1.
- Komisja Europejska, *Przegląd europejskiej polityki sąsiedztwa (EPS): zacieśnione partnerstwo na rzecz silniejszego sąsiedztwa*, Komunikat prasowy, Bruksela, 18.11.2015, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-6121_pl.htm [15.04.2019].
- Korosteleva E., *The European Union and Its Eastern Neighbours: Towards a More Ambitious Partnership?*, London 2012.
- Kurowska X., Pawlak P., *The EU's Eastern Partnership – more for more, or more of the same?*, „Yearbook of Polish European Studies” 2011, nr 14.

- Lavenex S., *A governance perspective on the European neighbourhood policy: integration beyond conditionality?*, „Journal of European Public Policy” 2008, vol. 15, no. 6.
- Lightfoot S., Szent-Iványi B., Wolczuk K., *Mesmerized by Enlargement: The EU's Eastern Neighborhood Policy and New Member State Transition Experience*, „East European Politics, Societies and Cultures” 2016, vol. 30, issue 3.
- EURACTIV, „Lukaszenko Addresses European Commissioner”, <https://www.youtube.com/watch?v=MSnWqMMOw7A> [04.07.2019].
- Makei V., *Human Rights: What and Who Made Them Divide the World?*, „Russia in Global Affairs” 2013, no. 2, <https://eng.globalaffairs.ru/number/Human-Rights-What-and-Who-Made-Them-Divide-the-World-16031> [14.06.2019].
- Mironowicz E., *Polityka zagraniczna Białorusi 1990-2010*, Białystok 2011.
- Mironowicz E., *Sojusz interesów. Stosunki białorusko-rosyjskie 1991-2014*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2015, vol. 50, nr 2.
- Ośrodek Informacji i dokumentacji Europejskiej, *Rewizja europejskiej polityki sąsiedztwa wg stanu na 9.03.2016*, Materiały OIDE, http://oide.sejm.gov.pl/oide/images/files/pigulki/EPS_rewizja%202016.pdf [15.04.2019].
- Partnerstwo wschodnie raport otwarcia*, red. B. Wojna, M. Gniazdowski, Warszawa 2009.
- Piskorska B., *Soft power w polityce UE wobec państw Partnerstwa Wschodniego*, Lublin 2017.
- Smith K. E., *The outsiders: the European neighborhood policy*, „International Affairs (Royal Institute of International Affairs)” 2005, vol. 81, no. 4.
- Stępniewski T., *Partnerstwo wschodnie Unii Europejskiej: między realizmem a rozczarowaniem*, „Rocznik Instytutu Europy Wschodniej” 2012, R. 10, z. 2.
- Stępniewski T., *Partnerstwo wschodnie Unii Europejskiej: w poszukiwaniu nowego modelu integracji*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2015, nr 4 (51).
- Stępniewski T., *The European Union and Eastern Partnership: crises and strategic assesment*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2016, R. 14, z. 5.
- Stępniewski T., *Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej w dobie wstrząsów i przemian Europy Wschodniej*, „Studia Europejskie” 2017, nr 3 (83).
- Szybieka Z., *Historia Białorusi 1795-2000*, Lublin 2002.
- Vipišauskas R., *Strategies and Approaches of International Financial Institutions towards Eastern Partnership Countries*, „EU-STRAT-Working-Paper” 2019, no. 14.
- Visvizi A., Stępniewski T., *Shifting emphasis of the ENP is the EaP less “sexy”?*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2016, R. 14, z. 6.
- Wojcieszak Ł., *Kłopotliwy sąsiad? Jednocząca się Europa wobec Białorusi*, Bielsko-Biała 2012.
- Альгерчик Ю., „В этом году начнется реконструкция дороги на Вильнюс. Трасса М7 больше 20 лет была без капремонта”, *AUTO.TUT.BY*, 3.04.2019, <https://auto.tut.by/news/road/632262.html> [16.05.2019]

- [Al'gerchik Iu., „V etom godu nachnetsia rekonstrukciia dorogi na Vil'nius. Trassa M7 bol'she 20 let byla bez kapremonta”, *AUTO.TUT.BY*, 3.04.2019, <https://auto.tut.by/news/road/632262.html>, 16.05.2019].
- Альгерчик Ю., „Шесть тысяч авто в сутки, реверсивное движение и пешеходы: как изменится переход «Каменный Лог»”, *AUTO.TUT.BY*, 3.04.2019, https://auto.tut.by/news/exclusive/595927.html?utm_source=editorial_block&utm_campaign=recirculation_tut&utm_medium=read_more [16.05.2019] [Al'gerchik Iu., „Shest tysiach avto v sutki, reversivnoe dvizhenie i peshekhody: kak izmenitsia perekhod «Kamennyi Log»”, *AUTO.TUT.BY*, 3.04.2019, https://auto.tut.by/news/exclusive/595927.html?utm_source=editorial_block&utm_campaign=recirculation_tut&utm_medium=read_more, 16.05.2019].
- Беларуская нацыянальная платформа Форуму грамадзянскай супольнасці Усходняга партнёрства, „Олег Гулак о диалоге по правам человека между Беларусью и ЕС: «Система тихо, но работает»”, 4.06.2018, <http://npbelarus.info/oleg-gulak-o-dialoge-po-pravam-cheloveka-mezhdu-belarusyu-i-es-sistema-tiho-no-rabotaet/> [11.05.2019] [Belaruskaja natsyianal'naja platforma Forumu hramadzianskai supol'nastsi, „Oleg Gulak o dialoge po pravam cheloveka mezhdz Belarus'iu i ES: «Sistema tikhno, no rabotaet»”, 4.06.2018, <http://npbelarus.info/oleg-gulak-o-dialoge-po-pravam-cheloveka-mezhdu-belarusyu-i-es-sistema-tiho-no-rabotaet/>, 11.05.2019].
- Беларусь в интеграционных проектах*, ред. В. А. Бобков, Минск 2011 [*Belarus' v integratsionnykh proektakh*, red. V. A. Bobkov, Minsk 2011].
- Белорусский партизан, „7 предложений Макея на саммите «Восточного партнерства»”, 14.05.2019, <https://belaruspartisan.by/politic/463672/> [14.06.2019] [Belorusskii partizan, „7 predlozhenii Makeia na sammite «Vostochnogo partnerstva»”, 14.05.2019, <https://belaruspartisan.by/politic/463672/>, 14.06.2019].
- Белорусский партизан, „Почему Лукашенко освободил политзаключенных: комментарии экспертов”, 23.08.2015, <https://belaruspartisan.by/politic/315017/> [16.04.2019] [Belorusskii partizan, „Pochemu Lukashenko osvobodil politzakliuchennykh: komentarii ekspertov”, 23.08.2015, <https://belaruspartisan.by/politic/315017/>, 16.04.2019].
- Белорусский партизан, „Чем отличается делегация ЕС, которая только что посетила Беларусь?”, 22.11.2016, <https://belaruspartisan.by/politic/362801/> [14.06.2019] [Belorusskii partizan, „Chem otlichaetsia delegatsiia ES, kotoraia tol'ko chto posetila Belarus'?”, 22.11.2016, <https://belaruspartisan.by/politic/362801/>, 14.06.2019].
- БелТА, „БОКК совместно с ЕС запускает проект поддержки трудоустройства молодежи Беларуси”, *Общество*, 19.12.2018, <https://www.belta.by/society/view/bokk-sovmestno-s-es-zapuskajut-proekt-podderzhki-trudoustrojstva-molodezhi-v-belarusi-329915-2018/> [17.05.2019] [BelТА, „BOKK sovmestno s ES zapuskaet proekt podderzhki trudoustroistva

- molodezhi Belarusi”, *Obshchestvo*, 19.12.2018, <https://www.belta.by/society/view/bokk-sovmestno-s-es-zapuskajut-proekt-podderzhki-trudoustrojstva-molodezhi-v-belarusi-329915-2018/>, 17.05.2019].
- БелТА, „Модернизация трех котельных в Бресте позволит снизить выбросы парниковых газов на 240 т.”, *Регионы*, 16.10.2018, <https://belta.by/regions/view/modernizatsija-treh-kotelnyh-v-breste-pozvolit-snizit-vybrosy-parnikovyh-gazov-na-240-t-321850-2018/> [13.05.2019] [BelTA, „Modernizatsiia trekh kotel’nykh v Breste pozvolit snizit’ vybrosy parnikovyx gazov na 240 t.”, *Regiony*, 16.10.2018, <https://belta.by/regions/view/modernizatsija-treh-kotelnyh-v-breste-pozvolit-snizit-vybrosy-parnikovyh-gazov-na-240-t-321850-2018/>, 13.05.2019].
- Белялова Н., „Санкции Евросоюза в отношении Белоруссии. Досье”, *TACC*, 15.02.2016, <https://tass.ru/info/2669668> [8.04.2019] [Belialova N., „Sanktsii Evrosoiuz a v otnoshenii Belorussii. Dos’e”, *TASS*, 15.02.2016, <https://tass.ru/info/2669668>, 8.04.2019].
- Будкевич В., „Задержаны сотни человек, в том числе семь кандидатов в президенты”, *Новости TUT.BY*, 20.12.2010, <https://news.tut.by/elections/208878.html> [4.07.2019] [Budkevich V., „Zaderzhany sotni chelovek, v tom chisle sem’ kandidatov v prezidenty”, *Novosti TUT.BY*, 20.12.2010, <https://news.tut.by/elections/208878.html>, 4.07.2019].
- Бушуев М., „Белорусские власти отвернулись от ‘Восточного партнерства’”, *DW, Темы дня*, 30.09.2011, <https://p.dw.com/p/12jvh> [10.04.2019] [Bushuev M., „Belorusskie vlasti otvernulis’ ot «Vostochnogo partnerstva»”, *DW, Темы дня*, 30.09.2011, <https://p.dw.com/p/12jvh>, 10.04.2019].
- Волынец А., „Воздух не знает границ: ЕС выделяет Беларуси 14,5 млн евро на мониторинг и управление окружающей средой”, *Зялёны партал*, 29.07.2016, <http://greenbelarus.info/articles/29-07-2016/vozduh-ne-znaet-granic-es-vydelyaet-belarusi-145-mln-evro-na-monitoring-i> [17.05.2019] [Volynets A., „Vozdukh ne znaet granits: ES vydeliaet Belarusi 14,5 mln evro na monitoring i upravlenie okruzhaiushchei sredoj”, *Zialiony partal*, 29.07.2016, <http://greenbelarus.info/articles/29-07-2016/vozduh-ne-znaet-granic-es-vydelyaet-belarusi-145-mln-evro-na-monitoring-i>, 17.05.2019].
- Вясна, „Ситуация с правами человека в Беларуси. Май 2019”, <http://spring96.org/ru/news/93096> [14.06.2019] [Viasna, „Situatsiia s pravami cheloveka v Belarusi. Mai 2019”, <http://spring96.org/ru/news/93096>, 14.06.2019].
- Договор о дружбе, добрососедстве и сотрудничестве между Российской Федерацией и Республикой Беларусь, *Парламентское Собрание Союза Беларуси и России*, http://www.belrus.ru/law/act/dokumenty_i_opredelyayuchie_osnov/dogovor_o_druzhbe_dobrososedstve_i_sotrudnech.html [3.07.2019] [Dogovor o druzhbe, dobrososedstve i sotrudnichestve mezhdu Rossiiskoi Federatsiei i Respublikoi Belarus’, *Parlamentskoe Sobranie Soiuza Belarusi i Rossii*, http://www.belrus.ru/law/act/dokumenty_i_opredelyayuchie_osnov/dogovor_o_druzhbe_dobrososedstve_i_sotrudnech.html, 3.07.2019].

- ru/law/act/dokumenty_i_opredelyayuchie_osnov/dogovor_o_druzhbe_dobrososedstve_i_sotrudnech.html, 3.07.2019].
- Договор о создании Союзного государства, *Информационно-аналитический портал Союзного государства*, <http://www.soyuz.by/about/docs/dogovor5/> [3.07.2019] [Dogovor o sozdanii Soiuznogo gosudarstva, *Informatsionno-analiticheskii portal Soiuznogo gosudarstva*, <http://www.soyuz.by/about/docs/dogovor5/>, 3.07.2019].
- Договор о Союзе Беларуси и России, „Бюллетень международных договоров” 1997, № 9 [Dogovor o Soiuze Belarusi i Rossii, „Biulleten’ mezhdunarodnykh dogovorov” 1997, no. 9].
- Достанко Е., *Взаимоотношения Республики Беларусь и Европейского Союза*, „Труды факультета международных отношений Белорусского государственного университета” 2015, вып. 6 [Dostanko E., *Vzaimootnosheniia Respubliki Belarus’ i Evropeiskogo Soiuza*, „Trudy fakul’teta mezhdunarodnykh otnoshenii Belorusskogo gosudarstvennogo universiteta” 2015, vyp. 6].
- Елизарова Ж., „Кобрин постенно превращается в велосипедный город”, *Кобрынскі вестнік*, 21.08.2018, <http://www.vkobrine.by/?p=26503> [13.05.2019] [Elizarova Zh., „Kobrin postenno prevrashhaetsja v velosipednyj gorod”, *Kobrynski vestnik*, 21.08.2018, <http://www.vkobrine.by/?p=26503>, 13.05.2019].
- Информационный бюллетень Офиса Программы ERASMUS+ в Республике Беларусь*, ноябрь 2016 [*Informatsionnyi biulleten’ Ofisa Programmy ERASMUS+ v Respublike Belarus’*, noiabr’ 2016].
- Класковский А., „Отмашка на расстрел. Белорусские власти ссылаются на мнение народа”, *NAVINY.BY. Белорусские новости*, 10.03.2016, https://naviny.by/rubrics/politic/2016/03/10/ic_articles_112_191161 [11.05.2019] [Klaskovskij A., „Otmashka na rasstrel. Belorusskie vlasti ssylaiutsia na mnenie naroda”, *NAVINY.BY. Belorusskie novosti*, 10.03.2016, https://naviny.by/rubrics/politic/2016/03/10/ic_articles_112_191161, 11.05.2019].
- Комягина О., „О реальных сроках отмены смертной казни говорить рано. В Гродно обсудили высшую меру наказания”, *Новости TUT.BY*, 13.09.2017, <https://news.tut.by/society/559991.html> [14.06.2019] [Komiagina O., „O real’nykh srokakh otmeny smertnoi kazni govorit’ rano. V Grodno obsudili vysshuiu meru nakazaniia”, *Novosti TUT.BY*, 13.09.2017, <https://news.tut.by/society/559991.html>, 14.06.2019].
- Коровенкова Т., „Владимир Макей: мы должны интегрироваться, потому что в одиночку нам не выжить”, *Новости TUT.BY*, 11.06.2014, <https://news.tut.by/politics/402730.html> [10.04.2019] [Korovenkova T., „Vladimir Makei: my dolzhny integrirovat’sia, potomu chto v odinochku nam ne vyzhit”, *Novosti TUT.BY*, 11.06.2014, <https://news.tut.by/politics/402730.html>, 10.04.2019].
- Коровенкова Т., „Диалог о правах человека. Европа закрывает глаза на имитацию процесса”, *NAVINY.BY. Белорусские новости*, 26.03.2016, https://naviny.by/rubrics/eu/2016/03/26/ic_articles_627_191288 [11.05.2019]

- [Korovenkova T., „Dialog o pravakh cheloveka. Evropa zakryvaet glaza na imitatsiiu protsessa”, *NAVINY.BY. Belorusskie novosti*, 26.03.2016, https://naviny.by/rubrics/eu/2016/03/26/ic_articles_627_191288, 11.05.2019].
- Коровенкова Т., Солонович А., „Рижский саммит восточного партнерства. Онлайн-дневник”, *NAVINY.BY. Белорусские новости*, 22.05.2015, https://naviny.by/rubrics/eu/2015/05/22/ic_articles_627_188926 [16.04.2019]
- [Korovenkova T., Solonovich A., „Rizhskii sammit vostochnogo partnerstva. Onlain-dnevnik”, *NAVINY.BY. Belorusskie novosti*, 22.05.2015, https://naviny.by/rubrics/eu/2015/05/22/ic_articles_627_188926, 16.04.2019].
- Лисатович Т., „Андрей Филипенко: Национальное агентство о планах по реализации проекта Twinning”, *БелТА, Интервью*, 22.04.2019, <https://www.belta.by/interview/view/natsionalnoe-kadaastrovoe-agentstvo-o-planah-po-realizatsii-proekta-twinning-6822/> [19.05.2019]
- [Lisatovich T., „Andrej Filipenko: Nacional’noe agentstvo o planah po realizacii proekta Twinning”, *BelTA, Interv’iu*, 22.04.2019, <https://www.belta.by/interview/view/natsionalnoe-kadaastrovoe-agentstvo-o-planah-po-realizatsii-proekta-twinning-6822/>, 19.05.2019].
- Макушина Н., „Комментарий: Две Беларуси на одном саммите”, *DW, Темы дня*, 30.11.2013, <https://p.dw.com/p/1AR6> [3.04.2019]
- [Makushina N., „Kommentarii: Dve Belarusi na odnom sammite”, *DW, Temy dnia*, 30.11.2013, <https://p.dw.com/p/1AR6>], 3.04.2019].
- Международная Федерация за права человека, *Беларусь: Ограничение политических и гражданских прав граждан после президентских выборов 2010 г.*, июнь 2011 [Mezhdunarodnaia Federatsiia za prava cheloveka, *Belarus’: Ogranichenie politicheskikh i grazhdanskikh prav grazhdan posle prezidentskikh vyborov 2010 g.*, iun’ 2011].
- Мельничук Т., „Белорусские выборы: деликатесы по низкой цене”, *BBC, News – Русская служба*, 11.10.2015, https://www.bbc.com/russian/international/2015/10/151011_belarus_elections_quiet_day [16.04.2019]
- [Mel’nichuk T., „Belorusskie vybory: delikatesy po nizkoj tsene”, *BBC, News – Russkaia sluzhba*, 11.10.2015, https://www.bbc.com/russian/international/2015/10/151011_belarus_elections_quiet_day, 16.04.2019].
- Мельничук Т., „В Белоруссию без визы: как это работает и зачем это Минску”, *BBC, News – Русская служба*, 10.01.2017, <https://www.bbc.com/russian/news-38572092> [14.06.2019]
- [Mel’nichuk T., „V Belorussiiu bez vazy: kak eto rabotaet i zachem jeto Minsku”, *BBC, News – Russkaia sluzhba*, 10.01.2017, <https://www.bbc.com/russian/news-38572092>, 14.06.2019].
- Мельничук Т., „Минск не идет на уступки в «партнерстве» с ЕС”, *BBC, News – Русская служба*, 29.09.2011, https://www.bbc.com/russian/international/2011/09/110929_easterrn_partnership_summit [10.04.2019]
- [Mel’nichuk T., „Minsk ne idet na ustupki v «partnerstve» s ES”, *BBC, News – Russkaia sluzhba*, 29.09.2011, https://www.bbc.com/russian/international/2011/09/110929_easterrn_partnership_summit, 10.04.2019].

- Мельянцов Д., *Беларусь – Европейский Союз: количество не переходит в качество*, [w:] *Белорусский ежегодник 2017*, Вильнюс 2017 [Mel'iantsov D., *Belorus' – Evropeiskii Soiuz: kolichestvo ne perekhodit v kachestvo*, [w:] *Belorusskii ezhegodnik 2017*, Vilnius 2017].
- Мельянцов Д., *Беларусь – Евросоюз: второе издание «разрядки»*, [w:] *Белорусский ежегодник 2016*, Вильнюс 2016 [Mel'iantsov D., *Belorus' – Evrosoiuz: vtoroe izdanie «razriadki»*, [w:] *Belorusskii ezhegodnik 2016*, Vilnius 2016].
- Министерство иностранных дел Республики Беларусь, „Об участии Министра иностранных дел Беларуси В. Макея в юбилейной конференции по случаю десятилетия «Восточного партнерства»», 14.05.2019, http://mfa.gov.by/press/news_mfa/e0a5f498fe6ffc38.html [14.06.2019] [Ministerstvo inostrannykh del Respubliki Belarus', „Ob uchastii Ministra inostrannykh del Belarusi V. Makeia v iubileinoi konferentsii po sluchaiu desiatiletiia «Vostochnogo partnerstva»», 14.05.2019, http://mfa.gov.by/press/news_mfa/e0a5f498fe6ffc38.html, 14.06.2019].
- Министерство иностранных дел Республики Беларусь, „Об участии Министра иностранных дел Беларуси В. Макея во встрече министров иностранных дел стран-участниц Восточного партнерства и стран-членов ЕС”, 15.10.2018, http://mfa.gov.by/press/news_mfa/f8c7fec74fea9e87.html [8.05.2019] [Ministerstvo inostrannykh del Respubliki Belarus', „Ob uchastii Ministra inostrannykh del Belarusi V. Makeia vo vstreche ministrov inostrannykh del stan-uchastnits Vostochnogo partnerstva i stran-chlenov ES”, 15.10.2018, http://mfa.gov.by/press/news_mfa/f8c7fec74fea9e87.html, 8.05.2019].
- Министерство иностранных дел Республики Беларусь, „Об участии Сергея Мартынова во встрече министров иностранных дел стран-партнеров Восточного партнерства”, 24.07.2012, http://mfa.gov.by/press/news_mfa/a9056baa27f319b0.html [10.04.2019] [Ministerstvo inostrannykh del Respubliki Belarus', „Ob uchastii Sergeia Martynova vo vstreche ministrov inostrannykh del stran-partnerov Vostochnogo partnerstva”, 24.07.2012, http://mfa.gov.by/press/news_mfa/a9056baa27f319b0.html, 10.04.2019].
- Национальный информационный офис программ ЕС по науке и инновациям в Беларуси, „Обновлена информация об участии Беларуси в «Горизонте 2020»”, <http://www.fp7-nip.org.by/ru/hor20/news/ccb84b82823fcd68.html> [17.05.2019] [Natsional'nyi informatsionnyi ofis programm ES po nauke i innovatsiiam v Belarusi, „Obnovlena informatsija ob uchastii Belarusi v «Gorizonte 2020»”, <http://www.fp7-nip.org.by/ru/hor20/news/ccb84b82823fcd68.html>, 17.05.2019].
- Неменский О., *Участие Белоруссии в программе Восточного партнерства ЕС в контексте восточной политики Польши*, „Славянский альманах” 2017, вып. 3-4 [Nemenskii O., *Uchastie Belorussii v programme Vostochnogo partnerstva ES v kontekste vostochnoi politiki Pol'shi*, „Slavianskii al'manakh” 2017, vyp. 3-4].

- Новости TUT.BY, „Макей в Братиславе напомнил, что пора обсуждать рамочное соглашение Беларуси и ЕС”, 3.09.2016, <https://news.tut.by/politics/510688.html> [17.04.2019] [Novosti TUT.BY, „Makei v Bratislave napomnil, chto pora obsuzhdat' ramochnoe soglashenie Belarusi i ES”, 3.09.2016, <https://news.tut.by/politics/510688.html>, 17.04.2019].
- Новости TUT.BY, „Станет ли Мясникович вестником оттепели между Минском и Брюсселем?”, 17.02.2014, https://news.tut.by/politics/387015.html?utm_source=news.tut.by&utm_medium=news-bottom-block&utm_campaign=relevant_news [11.04.2019] [Novosti TUT.BY, *Stanet li Miasnikovich vestnikom ottepeli mezhdru Minskom i Briusselem?*, 17.02.2014, https://news.tut.by/politics/387015.html?utm_source=news.tut.by&utm_medium=news-bottom-block&utm_campaign=relevant_news, 11.04.2019].
- Постановление Верховного Совета Республики Беларусь от 12 апреля 1995 г. № 3719-XII “О ратификации Соглашения о партнерстве и сотрудничестве между Европейскими Сообществами и их Государствами – Членами и Республикой Беларусь”, „Ведомости Верховного Совета Республики Беларусь” 1996, № 1-2 [Postanovlenie Verkhovnogo Soveta Respubliki Belarus' ot 12 apreliia 1995 g. no 3719-XII “O ratifikatsii Soglasheniia o partnerstve i sotrudnichestve mezhdru Evropeiskimi Soobshchestvami i ikh Gosudarstvami – Chlenami i Respublikoi Belarus”], „Vedomosti Verkhovnogo Soveta Respubliki Belarus” 1996, no. 1-2].*
- Представительство Европейского Союза в Беларуси, „Проекты ЕС с Беларусью”, 4.12.2017, https://eeas.europa.eu/delegations/belarus_ru/36732/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%8B%20%D0%95%D0%A1%20%D1%81%20%D0%91%D0%B5%D0%BB%D0%B0%D1%80%D1%83%D1%81%D1%8C%D1%8E [17.04.2019] [Predstavitel'stvo Evropeiskogo Soiuzu v Belarusi, „Proekty ES s Belorus'iu”, 4.12.2017, https://eeas.europa.eu/delegations/belarus_ru/36732/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%8B%20%D0%95%D0%A1%20%D1%81%20%D0%91%D0%B5%D0%BB%D0%B0%D1%80%D1%83%D1%81%D1%8C%D1%8E, 17.04.2019].
- Президент Республики Беларусь, „Встреча с делегацией Комитета по политике и безопасности Совета ЕС”, *События*, 21.11.2016, http://president.gov.by/ru/news_ru/view/vstrecha-s-delegatsiej-komiteta-po-politike-i-bezopasnosti-soveta-es-14896/ [14.06.2019] [Prezident Respubliki Belarus', „Vstrecha s delegatsiei Komiteta po politike i bezopasnosti Soveta ES”, *Sobytiia*, 21.11.2016, http://president.gov.by/ru/news_ru/view/vstrecha-s-delegatsiej-komiteta-po-politike-i-bezopasnosti-soveta-es-14896/, 14.06.2019].
- Президент Республики Беларусь, „Послание Президента белорусскому народу и Национальному собранию”, *События*, 22.04.2014, http://president.gov.by/ru/news_ru/view/aleksandr-lukashenko-obraschaetsja-s-ezhegodnym-poslaniem-k-belorusskomu-narodu-i-natsionalnomu-sobraniju-8549/ [10.04.2019] [Prezident Respubliki Belarus', „Poslanie

- Prezidenta beloruskomu narodu i Natsional'nomu sobraniiu", *Sobytiia*, 22.04.2014, http://president.gov.by/ru/news_ru/view/aleksandr-lukashenko-obraschaetsja-s-ezhegodnym-poslaniem-k-beloruskomu-narodu-i-natsionalnomu-sobraniju-8549/, 10.04.2019].
- Проекты в Беларуси при финансовой поддержке Европейского Союза, „Еще 5 белорусских городов разработали планы по сокращению выбросов парниковых газов”, 6.02.2019, <https://euprojects.by/ru/news/5-more-belarusian-towns-have-developed-plans-to-reduce-greenhouse-gas-emissions/> [13.05.2019] [Proekty v Belarusi pri finansovoi podderzhke Evropeiskogo Soiuz, „Eshche 5 beloruskikh gorodov razrabotali plany po sokrashcheniiu vybrosov parnikovyx gazov”, 6.02.2019, <https://euprojects.by/ru/news/5-more-belarusian-towns-have-developed-plans-to-reduce-greenhouse-gas-emissions/>, 13.05.2019].
- РИА Новости, „Лукашенко пояснил, почему не признал Абхазию и Южную Осетию”, 13.08.2010, <https://ria.ru/20100813/264942472.html> [4.07.2018] [RIA Novosti, „Lukashenko poiasnil, pochemu ne priznal Abhaziiu i Iuzhniuu Osetiiu”, 13.08.2010, <https://ria.ru/20100813/264942472.html>, 4.07.2018].
- Соглашение мэров в Беларуси, „В Глубоком запустили гелиосистему и тепловой насос для городской бани”, <http://www.climate.ecopartnerstvo.by/ru/news/258> [13.05.2019] [Soglashenie merov v Belarusi, „V Glubokom zapustili geliosistemu i teplovoi nasos dlia gorodskoi bani”, <http://www.climate.ecopartnerstvo.by/ru/news/258>, 13.05.2019].
- Соглашение о взносе между Правительством Республики Беларусь и Европейским банком реконструкции и развития касательно участия Республики Беларусь в Региональном фонде Восточноевропейского партнерства по вопросам энергоэффективности и экологии. Вступило в силу 19 июня 2017 года, *Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь*, 13.12.2017, http://pravo.by/upload/docs/op/I01700063_1513112400.pdf [12.05.2019] [Soglashenie o vznose mezhdou Pravitel'stvom Respubliki Belarus' i Evropeiskim bankom rekonstruktsii i razvitiia kasatel'no uchastiia Respubliki Belarus' v Regional'nom fonde Vostochnoevropeskogo partnerstva po voprosam energoeffektivnosti i ekologii. Vstupilo v silu 19 iunია 2017 goda, *Natsional'nyi pravovoi Internet-portal Respubliki Belarus'*, 13.12.2017, http://pravo.by/upload/docs/op/I01700063_1513112400.pdf, 12.05.2019].
- Стенограмма пресс-конференции Министра иностранных дел Беларуси В. Макея по итогам саммита инициативы ЕС «Восточное партнерство» (24 ноября 2017 г., г. Брюссель), *Министерство иностранных дел Республики Беларусь*, http://mfa.gov.by/press/news_mfa/a82d666a95dbd794.html [7.05.2019] [Stenogramma press-konferentsii Ministra inostrannykh del Belarusi V. Makeia po itogam sammita initsiativy ES «Vostochnoe partnerstvo» (24 noiabrja 2017 g., g. Briussel'), *Ministerstvo inostrannykh del Respubliki Belarus'*, http://mfa.gov.by/press/news_mfa/a82d666a95dbd794.html, 7.05.2019].

- Стенограмма пресс-конференции Министра иностранных дел Беларуси В. Макея по итогам десятого раунда неформальных министерских переговоров Восточного партнерства (22 июня, 2018 г., г. Минск), *Министерство иностранных дел Республики Беларусь*, http://mfa.gov.by/press/news_mfa/c22d52c2aeacda67.html [8.05.2019] [Stenogramma press-konferentsii Ministra inostrannykh del Belarusi V. Makeia po itogam desiatego raunda neformal'nykh ministerskikh peregovorov Vostochnogo partnerstva (22 iunია, 2018 g., g. Minsk), *Ministerstvo inostrannykh del Respubliki Belarus'*, http://mfa.gov.by/press/news_mfa/c22d52c2aeacda67.html, 8.05.2019].
- Указ Президента Республики Беларусь от 24 июля 2018 г. № 295, *Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь*, 26.07.2018, <http://pravo.by/document/?guid=12551&po=P31800295&p1=1> [30.12.2019] [Ukaz Prezidenta Respubliki Belarus' ot 24 iul'ja 2018 g. no. 295, *Natsional'nyi pravovoi Internet-portal Respubliki Belarus'*, 26.07.2018, <http://pravo.by/document/?guid=12551&po=P31800295&p1=1>, 30.12.2019].
- Указ Президента Республики Беларусь от 9 января 2017 г. № 8, *Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь*, 11.01.2017, http://pravo.by/upload/docs/op/P31700008_1484082000.pdf [30.12.2019] [Ukaz Prezidenta Respubliki Belarus' ot 9 ianvaria 2017 g. no. 8, *Natsional'nyi pravovoi Internet-portal Respubliki Belarus'*, 11.01.2017, http://pravo.by/upload/docs/op/P31700008_1484082000.pdf, 30.12.2019].
- Шадурский В., *Отношения Республики Беларусь и Европейского Союза: внутренний и внешний контекст*, „Белорусский журнал международного права и международных отношений” 2003, no. 1 [V. Shadurskii, *Otnosheniia Respubliki Belarus' i Evropeiskogo Soiuz: vnutrennii i vneshnii kontekst*, „Belorusskii zhurnal mezhdunarodnogo prava i mezhdunarodnykh otnoshenii” 2003, no. 1].
- Шарипкин Г., „Права человека в Беларуси: доклад ООН об отсутствии системных изменений”, *RU.RFI.FR*, 2.07.2018, <http://ru.rfi.fr/evropa/20180702-prava-cheloveka-v-belarusi-doklad-oon-ob-otsutstvii-sistemnykh-izmenenii> [14.06.2019] [Sharipkin G., „Prava cheloveka v Belarusi: doklad OON ob otsutstvii sistemnykh izmenenii”, *RU.RFI.FR*, 2.07.2018, <http://ru.rfi.fr/evropa/20180702-prava-cheloveka-v-belarusi-doklad-oon-ob-otsutstvii-sistemnykh-izmenenii>, 14.06.2019].
- Шрайбман А., „Евросоюз снял санкции с Беларуси”, *Новости TUT.BY*, 15.02.2016, <https://news.tut.by/politics/484831.html> [10.04.2019] [Shraibman A., „Evrosoiuz snial sanktsii s Belarusi”, *Novosti TUT.BY*, 15.02.2016, <https://news.tut.by/politics/484831.html>, 10.04.2019].
- ВВС, „ЦИК Белоруссии: Лукашенко в пятый раз переизбран президентом”, *News – Русская служба*, 12.10.2015, https://www.bbc.com/russian/international/2015/10/151011_belarus_elections_polls [16.04.2019] [BBC, „CIK Belorussii: Lukashenko v piatyi raz pereizbran prezidentom”,

- News – Russkaia sluzhba*, 12.10.2015, https://www.bbc.com/russian/international/2015/10/151011_belarus_elections_polls, 16.04.2019].
- Belarus.by, „Проект по созданию сети зеленых школ стартует в Беларуси”, 18.07.2018, https://www.belarus.by/ru/press-center/humanitarian-cooperation/proekt-po-sozdaniyu-seti-zelenykh-shkol-startuet-v-belarusi_i_0000082917.html [17.05.2019] [Belarus.by, „Proekt po sozdaniiu seti zelenykh shkol startuet v Belarusi”, 18.07.2018, https://www.belarus.by/ru/press-center/humanitarian-cooperation/proekt-po-sozdaniyu-seti-zelenykh-shkol-startuet-v-belarusi_i_0000082917.html, 17.05.2019].
- EU Neighbours east, „Диалог по правам человека ЕС-Беларусь: впервые в Минске”, *Новости*, 10.06.2016, <https://www.euneighbours.eu/ru/east/stay-informed/news/dialog-po-pravam-celoveka-es-belarus-vpervye-v-minske> [11.05.2019] [EU Neighbours east, „Dialog po pravam cheloveka ES-Belarus’: vpervye v Minske”, *Novosti*, 10.06.2016, <https://www.euneighbours.eu/ru/east/stay-informed/news/dialog-po-pravam-celoveka-es-belarus-vpervye-v-minske>, 11.05.2019].
- European Bank for Reconstruction and Development, „Проект строительства полигона для приема твердых бытовых отходов в Пуховичах”, <https://www.ebrd.com/documents/comms-and-bis/psd-46960.pdf?blobnocache=true> [11.05.2019] [European Bank for Reconstruction and Development, „Proekt stroitel’sтва poligona dlia priema tverdykh bytovykh otkhodov v Pukhovichakh”, <https://www.ebrd.com/documents/comms-and-bis/psd-46960.pdf?blobnocache=true>, 11.05.2019].
- MOST, „О проекте”, <https://most-belarus.eu/about/information/> [17.05.2019] [MOST, „O proekte”, <https://most-belarus.eu/about/information>, 17.05.2019].
- NAVINY.BY. Белорусские новости, „Беларусь и ЕС подписали соглашение о партнерстве в сфере мобильности”, , 13.10.2016, <https://naviny.by/new/20161013/1476365411-belarus-i-es-podpisali-soglashenie-o-partnerstve-v-sfere-mobilnosti> [17.05.2019] [NAVINY.BY. Belorusskie novosti, „Belarus’ i ES podpisali soglashenie o partnerstve v sfere mobil’nosti”, 13.10.2016, <https://naviny.by/new/20161013/1476365411-belarus-i-es-podpisali-soglashenie-o-partnerstve-v-sfere-mobilnosti>, 17.05.2019].
- NAVINY.BY. Белорусские новости, „Беларусь поддержала итоговую декларацию Рижского саммита с оговорками”, 22.05.2015, https://naviny.by/rubrics/eu/2015/05/22/ic_news_627_458373 [16.04.2019] [NAVINY.BY. Belorusskie novosti, „Belarus’ podderzhala itogovuiu deklaratsiiu Rizhskogo sammita s ogovorkami”, 22.05.2015, https://naviny.by/rubrics/eu/2015/05/22/ic_news_627_458373, 6.04.2019].
- NAVINY.BY. Белорусские новости, „В Пуховичах построят полигон твердых коммунальных отходов”, 6.06.2017, <https://naviny.by/new/20180606/1528285300-v-puhovichah-postroyat-poligon-tverdyh-kommunalnyh-othodov> [12.05.2019] [NAVINY.BY. Belorusskie novosti,

„V Pukhovichakh postroiāt poligon tverdykh kommunal’nykh otkhodov”, 6.06.2017, <https://naviny.by/new/20180606/1528285300-v-puhovichah-postroyat-poligon-tverdyh-kommunalnyh-othodov>, 12.05.2019].

NAVINY.BY. Белорусские новости, „Саммит «Восточного партнерства» в Варшаве. Онлайн репортаж”, 30.09.2011, https://naviny.by/rubrics/politic/2011/09/30/ic_articles_112_175272 [10.04.2019] [NAVINY.BY. Belorusskie novosti, „Sammit «Vostochnogo partnerstva» v Varshave. Onlain reportazh”, 30.09.2011, https://naviny.by/rubrics/politic/2011/09/30/ic_articles_112_175272, 10.04.2019].

RU.DELFI, „Мартынов в Брюсселе указал на проблемы с правами человека в ЕС”, 24.07.2012, <https://ru.delfi.lt/abroad/belorussia/martynov-v-bryussele-ukazal-na-problemy-s-pravami-cheloveka-v-es.d?id=59171299> [10.04.2019] [RU.DELFI, „Martynov v Briussele ukazal na problemy s pravami cheloveka v ES”, 24.07.2012, <https://ru.delfi.lt/abroad/belorussia/martynov-v-bryussele-ukazal-na-problemy-s-pravami-cheloveka-v-es.d?id=59171299>, 10.04.2019].